

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 3, Aralık/December 2023]

Ayşe YILMAZ

<https://orcid.org/0000-0002-9832-2416>

Dr. Öğr. Üyesi

ayseyilmaz@karabuk.edu.tr

Karabük Üniversitesi

<https://ror.org/04wy7gp54>

Türker İnanoğlu İletişim Fakültesi

Gazetecilik Bölümü

Klasik Türk Şiirinde Peygamberler ile Sevgili Arasında Oluşturulan Anlam Dünyası

The World of Meaning Created Between Prophets and Beloved in Classical Turkish Poetry

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 24.10.2023

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 24.11.2023

Yayın Tarihi | *Date Published*: 30.12.2023

Atıf | *Citation*

Yılmaz, A. (2023). Klasik Türk Şiirinde Peygamberler ile Sevgili Arasında Oluşturulan Anlam Dünyası. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2032-2064. <https://doi.org/10.34083/akaded.1380680>

Yılmaz, A. (2023). The World of Meaning Created Between Prophets and Beloved in Classical Turkish Poetry. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(3), 2032-2064. <https://doi.org/10.34083/akaded.1380680>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Tarafı Kör Hakemlik (İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Ayşe YILMAZ | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Öz

Klasik Türk şiirinin beslendiği iki kaynak vardır. Bunlardan ilki *Kuran-ı Kerim*, hadisler, dini ilimler, peygamber kıssaları gibi dini içerikli; diğeri ise milli kültür, efsaneler, şahıslar, atasözleri ve deyimler gibi yerli malzemelerden oluşur. Şairlerin; aşk, âşık ve sevgili temasını işlerken bu iki damardan beslendiği görülür. Böylece sanatın manevi değerlerden ve geleneklerden hareket eden tarzı bir sonraki nesle miras kalır. Aşk kurgusu daima ızdırap yörüngesinde gelişir. Sevgili otorite sahibidir, yücedir, kudretlidir, acımasızdır ve bir o kadar da güzeldir. Âşıkta cevr ü cefa çekmekten şikayetçi olmaz, gözyaşlarını ve canını sevgili yoluna sunmuştur. Sevgiliyi anlatırken de en iddialı sözleri söylemeli, tesiri güçlü ve kalıcı kılmalıdır. Böylece ideal aşka ulaşacak olan âşık, ruhen de yükselmiş olacaktır. Bu nedenle de sevgilisini peygamberlerle yan yana getirir, dahası zaman zaman onlardan üstün yanlarını söyler. Bu ona göre bir yarış sayılmaz, sevgili zaten her türlü ulvi meziyete sahiptir. Bu makalede peygamberler ile sevgili arasında kurulan anlam bağları ve incelikleri, oluşturulan güçlü hayaller, estetik anlatım, üslup zenginlikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Sevgili, Peygamber, Aşk, Telmih.

Abstract

There are two main veins that feed classical Turkish poetry. The first of these is religious content (The Quran, hadis, religious sciences, stories of the prophets...) the other is local material (national culture, legends, people, proverbs and idioms...). Poets are fed by these two veins when dealing with the theme of love. Thus, the style of art inspired by spiritual values and traditions is inherited by the next generation. The fiction of love develops in the orbit of suffering. The Beloved is authoritative, sublime, powerful, ruthless and also beautiful. The lover does not complain about suffering. He dedicates his tears and his life to his beloved. He says the most assertive words when describing his lover. It strengthens the effect of the word. Thus, the lover who reaches ideal love also rises spiritually. For this reason, he brings his beloved together with the prophets. He even describes his lover as superior to them from time to time. This is not a race for him. The beloved already has all kinds of sublime virtues. In this article, the bonds of meaning, strong dreams, aesthetic expressions and richness of style established between the prophet and her beloved were examined.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Beloved, Prophet, Love, Telmih.

Giriş

Aşk; yeryüzünde insanın hislerine dair en gizli sırlarını, en gelişmiş ve çeşitli mutluluk yahut hüznelerini, hayatta kalmak üzere geliştirdiği dirayeti içerir. *Kâmûs-ı Osmânî*'de aşk için şunlar denmektedir: “fart-ı mahabbet, cândan sevmek, gönül vermek (M. Salâhî, 1313, s. 139/IV).” Görüldüğü üzere sözlük manası ‘şiddetli sevgi’ye denk düşen aşk, sanatın beslendiği en güçlü hislerdendir. Sanatçının estetik algısını derinleştirirken fikre yönelik işaretlere, şekil ve suretlere bambaşka yorumlar getirmesini destekler.

Sanatın bütün sahalarında güçlendirici öğelerin, kışkırtıcı hamlelerle yansıtılmasına hizmet eden aşkı; sanatçılar kendi yaratıcılıklarına uygun farklı niteliklerle şekillendirir. Fakat en bilindik tezahürü vazgeçilmez olmasından dolayı bir tür tutkuya dönüşmesidir. Bu tarz saplantılı duygular zayıf karakterli yahut düşük kapasiteli insanlarda ruhsal sorunlara yol açabilir. “Aşk diye anlatılan yaşantının böylesine kolayca ele alınamayacağını, onun en olağan seyrinde bile kimi zaman psikolojik destek ve yardım olmaksızın sürdürülemeyecek kadar zorluklarla dolu olduğunu tüm klinisyenler bilmektedir. Kaldı ki aşk patolojileri, böyle birincil görünümünün yanı sıra, ruhsal rahatsızlıkların seyri sırasında ikincil olarak da sıkça ortaya çıkabilirler (Göka, 1998, s. 34).”

Klasik Türk şiirinde aşk, koyu bir saplantı şeklinde karşımıza çıkar. Âşık sevgilisini ölebilecek kadar çok sever dahası bu duygusal bağ onu tedirgin etmez. Yaşadığı öyle bir sevgidir ki sevgilisini peygamberlerle yan yana getirir, dahası zaman zaman onlardan üstün yanlarını söyler. Bu ona göre bir yarış sayılmaz, sevgili zaten her türlü ulvi meziyete sahiptir. Klasik Türk şiirinde peygamberler ve sevgili arasında oluşturulan anlam dünyasının inceleneceği şahit beyitler şu şairlerin divanlarından seçilmiştir: Ahmedî, Kadı Burhaneddin, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâtî, Avnî, Cem Sultan, Zâtî, Fuzûlî, Figânî, Hayâlî, Bâkî, Hayretî, Şeyhülislâm Yahyâ, Nev'î-zâde Atayî, Nef'î, Nâ'îlî, Fehîm-i Kâdim, Nâbî, Şeyh Gâlib, Nedîm, Fitnat Hanım. Bu çalışmada mukaddes değerler olarak kabul gören aşkın ve sevgilinin hangi açılardan bu kıymeti havi olduğu tespiti çalışılmıştır.

1. Klasik Şiirde Aşk, Âşık ve Sevgili

Dini ilimler ve yerli malzemelerden beslenen klasik şiir, ortak değerlere yönelik bir hat kurmuştur. “Bu kadar zengin ve çeşitli kaynaklara malik olan bu edebiyat, esas karakteri itibarile kitabî ve mücerret olduğundan, bütün dinî ve felsefi müdevvenat, Kur'an ve hadis, kıssalar ve mucizeler, tarih ve esâtir, bâtul ve hakikî ilimler, bu kaynakların başında gelir. Bunlara, içtimaî hayatın ve çeşitli hadiselerin akisleriyle, o günkü zihniyetten doğan san'at telakkilerini de ilâve edecek olursak, bu edebiyat, fikrî, ictimai, hissî ve hayalî cephesile meydana çıkmış olur (Levend, 1984, s. 9).” Din ve tasavvufun bu denli ön planda oluşunun bir nedenine de Orta Çağ'ın yaygın dindarlık anlayışıdır demek yanlış olmaz.

Klasik şiirde aşkın temel dinamiği karşılıksız kalışıdır. Bu sayede gönüldeki aşk; tazeliğini daima korur, sevgili ulaşılmazlığından kaynaklanan kutsallığını yitirmez ve âşık yaşadığı acılar sayesinde fani mutlulukların peşinde savrulmaktan kurtulur. Değişmeyen,

hafiflemeyen o derdin müptelası oluşundan hoşnuttur, merhem aramaz. Günümüzde ilişki bozukluğu şeklinde algılanan bu aşk türü, âşığın sevgilisini yüceltmesi, kutsaması adeta ona tapması neticesine kadar ilerler. Bu boyuttaki aşkı anlatacak sanatçı için kullanılabilir en güçlü malzeme peygamberlerdir çünkü Doğu toplumlarındaki birçok ilişki şekli, sevgi ve manevi değerler etrafında şekillenir. “Biz peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder ve halini düzeltirse onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyecekler (*Enâm suresi*, 6/48).” Klasik Türk şiirinde şairler, Tanrı'nın bu seçilmiş kullarına dair kıssaları iyi bilirler ve eserlerine bu sayede türlü anlam derinlikleri, söylem güzellikleri ve zengin hayaller eklerler. Ayrıca sevgilinin güzellik tasavvurları sanat güçlerini göstermeleri açısından önemli bir izah alanıdır.

Klasik şiirde aşk kurgusunun ızdırap yörüngesinde geliştiği gözlenir. Sevgili otorite sahibidir, yücedir, kudretlidir, acımasızdır ve bir o kadar da güzeldir. Âşıkta cevr ü cefa çekmekten şikayetçi olmaz, gözyaşlarını ve canını sevgili yoluna sunmuştur. Çektiği gamın altında ezildikçe tahammülü, sevgisi, beklentisi artar. O hâlde onu en yüksek ve ideal şekilde anlatmalı, ölümünün ardından bu hisleri sonsuza dek yaşamalıdır.

2. Sevgili ile Bağdaştırılan Peygamberler

Tanrı'nın yeryüzünü ıslah etsin diye seçtiği, iyiliği ve sevgiyi öğretecek yahut hatırlatacak elçilerinden her biri *Kuran-ı Kerim*'de farklı meziyetleri ile anılmış, aksiyon olarak erdemin temel alındığı anlatım zeminleri kurulmuştur. *Kuran*'da ismi anılan peygamberler şöyledir: “Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb, Yûsuf, Lût, Hûd, Sâlih, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Elyesa', Yûnus, Eyyûb, Dâvûd, Süleyman, Zekeriyâ, Yahyâ, İsâ ve Muhammed (Yavuz, 2007, s. 257/ XXXIV).”

Aynı kan bağından ilerlediğini bildiğimiz bir silsile ile süren peygamberlik, bu münasebetle baba-evlat ilişkileriyle de edebiyata malzemeler sunmuştur.

Yakub peygamber ve oğlu Yusuf peygamber hasretle imtihan edilmiştir. Onların kıssaları, hüznün kulübesindeki duaların gücüyle acizlikten sultanlığa uzanan bir hayat yolculuğunu anlatmaktadır. Aşağıdaki, aynı gazelde art arda söylenmiş iki örnek beyitte, şair aşkı anlatmak için bu baba oğul ilişkisini seçmiştir. Âşık, Yusuf yüzlü olarak betimlediği sevgilisinden ayrılmıştır. Artık ona düşen Yakub peygamber misali hüznün kulübesine çekilip sonsuz bir ağlayışla meşgul olmaktır. Yakub peygamberin dinmeyen inleyişlerinden ünsiyet kurduğu dostu, komşusu da şaşmış, bıkmış ve onu bahsi geçen تنها kulübede yaşamaya mecbur bırakmışlardır. Âşığın, sevgiliden ayrılınca çektiği hasret acısı bu telmihle anlatılarak güçlendirilmiştir:

“Ya'kûb-veş giryân isem beytü'l-hazende tan degül
Vâ fûrkatâ bir Yûsuf-ı Ken'ândan ayrıldum meded” (Hayretî: G.106/4)

‘Gönül’ kelimesinin dilde işlene işlene süren yolculuğuna dair bir tespit şöyledir: “En eski Türkçede söylenişi, Kôn-kül'dü, zamanla köngül sesini aldı ve yüzyıllarca bu sesle kullanıldı. Ona gönül sesini veren Türkiye Türkçesidir (Banarlı, 2002, s. 80).” Ahengi

nedeniyle yüzyıllardır yaşamayı sürdüren gönül, ‘duyguların şekillendiği yer’ anlamı da kazanmıştır. Gönül insanın duygu merkezi, manevi güç kaynağıdır. Kutsaldır, kırılmamalı, incitilmemeli, ayak altı edilmemelidir zira içinde Tanrı vardır. Aşağıdaki beyitte görüleceği üzere âşığın gönül payına düşen, Yakub peygamber gibi gece gündüz ağlamaktır. Çünkü Yusuf yanaklı sultandan uzak kalmıştır. Burada “rûz u şeb” tezatı, sevgiliden ayrılığın uzun süreceğini anlatırken diğer yandan âşık ve sevgili arasındaki mesafeyi hissettirmektedir:

“İy dil yine Ya’kûb-vâr her rûz u şeb kıl âh u zâr
Bir dilber-i Yûsuf-‘izâr sultândan ayrıldum meded” (Hayretî: G.106/5)

Baba oğul bağıyla isimleri birlikte anılan peygamberlere bir diğer örnekse Süleyman peygamber ve babası Davud peygamberdir. İki hükümdar peygamber arasındaki fark şöyle ifade edilir: “Süleyman aleyhisselâm; krallıkta ve kadılıkta, babasından üstündü. Babası ise Allâh’a ibadette, oğlundan ileride idi (Köksal, 2004, s. 206/II).” Aşağıdaki beyitte sevgilisini ‘ey şah’ diye seslenen âşığın onun mülküyle ilgili çizmeye yeltendiği geniş hudutlar söz konusudur. Davud peygamberin onun kapısına kul olmayı, Süleyman mülkünde olmaya benzeteceği söylenir. Sevgiliye ait görülen her yere eşsiz kıymet yüklenir:

“Sinün kapunda sıdk-ıla kul olmağı şehâ
Dâvûd olursa mülk-i Süleymâna benzed” (Ahmedî: 565/5)

İbrahim peygamber ve oğlu İsmail peygamberinse bir beyit içinde yer alması, iki güzellik unsuruyla sevgili ve âşık münasebetinin terennümü içindir. Sevgilinin kızıl yanakları parlaktır, görenin aşka düşüp yanacağı hararete sahiptir. O yanağın üzerine serince serilmiş zülfüye yanmamaktadır çünkü İbrahim peygambere benzer. O yanaktaki yangın zülfe gül bahçesi oluvermiştir. Âşığın bunları müşahede eden hayran gözüyle, İbrahim peygamberin Tanrı’ya adak diye sunacağı en kıymetli oğlu İsmail gibi aşk uğruna hançerin altına yatmıştır. Büyük bir olgunlukla ve hiç tereddütsüz sevgiliden gelecek her türlü cevri cefayı hatta ölümü seyreylemeye hazırdır:

“San İsmâ’îl’dir çeşmim ki yatar hançer altında
Yâ İbrâhim’dir zülfün ki olmuş gülsitân âteş” (Ahmed Paşa: G.127/3)

2.1. Âdem Peygamber

Kuran-ı Kerim’de Safiyyullah ünvanıyla da anılan Âdem peygamber; Tanrı’nın yarattığı ilk insan, ilk peygamber oluşu hasebiyle *Kuran*’da “Andolsun biz insanı, [pişmiş] kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık (*Hicr suresi*, 15/26¹).” şeklinde geçer. Daha sonra Tanrı, ona üstün bilgiyi öğretir ve onu yaratılanlar içinde en seçkin mertebeye yükseltir. “Meleklerle ‘Âdem’e secde edin!’ dedik, onlar da secde ettiler, sadece İblis direndi (*Taha suresi*, 20 /116).” ayetinde işaret edildiği üzere ateşten yaratıldığı için topraktan yaratılan insandan üstün olduğuna inanan şeytan secde etmemiş, lanetlenmiş ve böylece

¹ Ayetlerin mealinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yayınları esas alınmıştır.

asilerin ilki olarak sonsuz cehennemle cezalandırılmıştır. “İblis: ‘Ben, dedi, çamurdan yarattığın bir kimseye secde mi ederim’ (*İsrâ suresi*, 17/61).” Bundan böyle olacılara dair Allah *Kuran-ı Kerim*’de şöyle buyurmuştur: “Bunun üzerine ‘Ey Âdem!’ dedik, ‘Bil ki bu senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin! Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. Yine burada susuzluk çekmezsın ve sıcaktan bunalmazsın’ (*Taha suresi*, 20/117-119).”

Özünde toprak ve su olan, ilk selamını meleklerle veren insan; ulvi hislerle donatılmıştır ve onu sükûnet bulduğu eşiyile cennette yaşatan Tanrı’nın uyarısı hep aynıdır: “‘Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz’ dedik (*Bakara suresi*, 2/35).” Onların huzurla süren cennet günleri, şeytanı huzursuz etmektedir. Nihayetinde onların içine vesvese düşürüp iyiliklerini istediğine dair yemin ederek onlara yasak meyveyi yedirmeyi başarır. Bu ilk günah nedeniyle cennetten çıkarılarak, yeryüzünün iki ayrı köşesine indirilirler. Âdem peygamberin samimi tövbesi sayesinde “Nihâyet Arafat’ta buluştular, orada, birbirlerini görüp tanıdılar (Köksal, 2004, s. 43).” İnsan nesli o günden bugüne çoğalmış, çeşitli ırklara, renklere, dillere ayrılmıştır.

Klasik şiirde Âdem peygamber; ilmî üstünlüğü dolısıyla meleklerin kendisine secde etmesi, cennetle ilgili kıssaları ve ilk insan olması gibi hususiyetleri açısından yer alır. Sevgilinin güzelliğiyle ön plana çıkarıldığı aşağıdaki beyitte, meleklerin Hz. Âdem’e secde etmesinin nedeni de sevgilinin parlaklığı olarak vurgulanır. Sevgilinin meleklerle birlikte anılması, hem âşığın gözüne görünmeme hem kusursuzluk hem de aydınlık algısını pekiştirmiştir.

“Pertev-i hüsniyidi ki gördi melâyik
Âdem-i hâkiyi kendülerine mescûd” (Kadı Burhaneddin: G.55/2)

Bir sonraki beyit de secde olayı etrafında sevgilinin mukaddes bir mertebeye çıkarıldığı görülür. Sevgiliye beslediği aşkının derinliğini, kıldemini anlatmak isteyen âşık bunu Âdem peygambere meleklerin secde etmesi kıssasına telmihle sunar. Henüz melekler cemaati Âdem peygambere secde etmemişken sevgilinin kaşlarını aşk ehli ibadet yeri seçmiştir. Kaşın mihraba benzetilmesi ise âşkın ibadet gibi samimiyet ve adanmışlık içermesi gerektirdiğini düşündürür. Nitekim âşıklardan oluşan cemaatin ibadet yeri birdir.

“Secde-gâh itmişdi ışk ehli kaşun mihrâbını
Kılmadan hayl-i melâ’ik secde-i Âdem henüz” (Fuzûlî: G.121/3)

Âdem peygamberin beyitlerde yer alma nedenlerinden biri zamana, insanlığa vurgudur. Olağanüstü varlıklarla oluşturulan tenasübün “gözler görmediği” ifadesiyle güçlendirildiği sıradaki beyitteyse, âşık “yâ melek” diye seslendiği sevgilisinin güzelliğini mübalağa ile anlatılır. Dahası Âdem peygamberden bugüne, onun evlatları içinde en güzeli olarak sevgili ilan edilmiştir:

“Böyle olmaz nesl-i Âdem sen perîsin yâ melek

Gör ki gözler görmediği gör ki gözler gözlerim” (Necâfî: G.368/3)

Âdem peygamber, insanın tahayyül âlemine sığmayacak eşsizlikteki güzelliklerle donatılmış cennette yaşayan ilk insandır. Âşıkça, huriye benzeyen sevgilinin gül bahçesinde bir köşe bulması durumunda cennet bağı tercih etmeyecektir. Âşık için, sevgilinin olduğu yer zaten cennettir. “Gülşen”, “hûrî”, “bâg-ı huld”, “âdem” ile kurulan tenasüple hayalde şekillenen resim, estetik gücü tetikler, sevgilinin güzelliği hususunda hudutsuz bir ifade yaratır:

“Gülşen-i kûyında me’vâ bulsa ol hûrî-veşün
İhtiyâr eyler mi bâg-ı huldî Âdem ey gönül” (Bâkî: G.300/4)

Cennette doğup yeryüzünde süren ilk aşkın ürünü olan insanlığa, güzellik ve aşk arasındaki bağlantının anlatıldığı beyitte; henüz Âdem ve Havva yaratılmamışken güzelliğin de aşkın da irtibatlı hâlde var olduğu söylenir. Sevgilinin saçındaki gönül bağlama gücü, gönlün kanatlanıp uçacak bir kuş olarak tahayyül edilmesini sağlar.

“İrtibât-ı hüsn ü aşk olmuşdu müstahkem henüz
Turre-i Havvâ’ya dil-bend olmadan Âdem henüz” (Nâbî: G.274/1)

2.2. İdris Peygamber

“Önce kalem ile yazı yazan ve elbise diken odur. Ondan evvel Âdemoğulları hayvan derisi giyerdi (A. Cevdet, 1981, s. 8).” İğneyi eline alıp ilk elbiseyi dikmesi, yetmiş iki dile ve türlü ilimlere hâkim oluşuyla bilinen İdris peygamber, Azrail ile yaptığı sohbet vesilesiyle de sıklıkla anılır. “Ölüm meleği cenneti görünceye kadar onu götürüp cennete girdi ve İdris aleyhisselâma ‘Cenneti de gördün değil mi?’ dedi. İdris aleyhisselâm: ‘Evet, vallahi burası cennettir.’ dedi. Ölüm meleği ‘Haydi gördüğüne git!’ dedi. İdris aleyhisselâm: ‘Nereye gideyim?’ diye sordu. Ölüm meleği: ‘Nerede olmak istersen, oraya git!’ dedi. İdris aleyhisselâm ‘Hayır! Vallâhi, ben, oraya girdikten sonra çıkmam.’ dedi. Ölüm meleğine ‘Sen, onu oraya koyma! Oraya girince hiç kimse için oradan çıkmak yoktur.’ denildi (Köksal, 2004, s. 81-82).” Cenneti görmüş, hissetmiş ve üstün bir makama yüceltilmiştir: “Kitapta İdrîs’i de an. Hakikaten o, pek doğru bir insan, bir peygamberdi. Onu üstün bir makama yücelttik (*Meryem suresi*, 19/56-57).”

Klasik şiirde adına nadiren rastlanan İdris peygamber, kalem tutması ve yazmayı insanlara öğretmesi nedeniyle, eğitimcilikle ilişkilendirilir. Şu beyitte “Medrese”, “tâkrîr”, “İdrîs” arasında kurulan tenasüple sevgilinin eğitimciliğine dair bir izah alanı açılmıştır. “Işık medresesi”nde okutulan tek ders sevgilidir. Binlerce İdrîs, âşık ve aşk karşısında talebe olmuştur, sevgilinin yüzünü öğrendikleri vakit hayrete düşüp divaneleşeceklerdir:

“Çü ‘ışık medresesinde yüzün idem tâkrîr
Sözüme vâlih ü şeydâ ola hezâr İdrîs” (Ahmedî: G.290/2)

Aşağıdaki beyitte İdris peygamberin, cenneti görüp orada kalmayı talep edişine telmih yapılmıştır. Cennet, sevgilinin köyüne öykünmüş güzelliğinin sırlarını devşirmiştir. Âşık için cennet zaten sevgilinin olduğu her yerdir, algısıyla İdris peygamberin cennette kalmayı istemesi ilişkilendirilmiştir:

“Öykündüğüçün yanılıuban kûyuna cennet
İdris ana nâzüglük ile gör nice girdi” (Zâfî: G.1482/5)

2.3. Nuh Peygamber

İdris peygamberin ardından tekrar putlara tapmaya başlayan kavmini, Tanrı'nın gazabından korunmaları gerektiği hususunda uyarmak üzere gönderilmiştir. Kavmi ise cürümde ısrarcıdır: “Ve dediler ki: ‘Sakin ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved’den, Suvâ’dan, Yeğûs’tan, Ye’ûk’tan ve Nesr’den asla vazgeçmeyin’ (Nûh suresi, 71/23).” Yine de tebliğden vazgeçmez fakat çok az kişiyi hak yola döndürebilmiştir. Nihayetinde sapkınlaşan insanları, Tanrı’dan gelecek o korkunç afete karşı uyarmaya başlasa da yalanlanmış, türlü hakaretlere uğramış, dövülmüştür. “Dediler ki: ‘Ey Nûh! Bizimle mücadele ettin ve bize karşı mücadelede çok ileri gittin. Eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğini (azabı) bize getir!’ (Hûd suresi, 11/32).” Bunca zulme daha ziyade dayanamayan Nuh peygamberin duası şöyledir: “Rabbim! Beni, ana-babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla, zalimlerin de ancak helakini artır (Nûh suresi, 71/28).”

Bildirilen büyük felaket yaklaşırken Nuh peygamberin görevi, geniş bir gemi inşa etmektir: “Gözlerimizin önünde ve vahyimiz [emrimiz] uyarınca gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana [bir şey] söyleme! Onlar mutlaka boğulacaklardır (Hûd suresi, 11/37).” Tufanın alametleri baş gösterince o muazzam gemiye her hayvan cinsinden bir çift yerleştirir. Gök ve yer tuttuğu suyu uzunca zaman bırakır, gemi dağlar kadar yüksek dalgalarla ilerler ve bütün yeryüzünü azgın bir hayvan pençesi misali kaplar: “Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nûh’a dedik ki: ‘Her türden [hayvan] birer çift ile -daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!’ Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti (Hûd suresi, 11/40).” Tanrı vaadinde durmuş, inanmayan ve inanmayacak olan herkesi cezalandırmıştır. Bütün dünyayı dolaşan gemi, Cudi Dağı’na oturur. İnsanlık o gemi sayesinde hayatta kalanlardan ikinci kez türer.

Klasik şiirde Nuh peygamber, yukarıda bahsi geçen tufan hadisesiyle, içine düştüğü korkunç vaziyetle ve uzun ömürlü oluşuyla anılır ve mübalağa sanatının güzel örneklerine ilham olur. Aşağıdaki beyitte sevgili “Nûh-sıfat”lı diye tasavvur edilmiştir. Böylece onun güzelliği, zengin bir ömür dairesinde izaha kavuşturulur. Âşık, güzelliği Nuh gibi olan sevgiliden bir nefes dahi irak düşse gözünün yaşıyla âlemi tufana uğratabilir. Buradaki telmih mukaddes görülen aşkın kuvvetini ve sınırlarını güçlendirmeye yaramıştır. Ayrıca “tûfân” ve “bir nefes” arasında da tufanın aniden geliverişine gönderme vardır.

“Bir nefes senden irah düşer-isem Nûh-sıfat
Gözümün yaşı-y-ıla ‘âlemi tûfâna virem (Ahmedî: G.436/5)

Acıya tahammülü kolaylaştıran ağlamak, duyguların ifade edilişi noktasında doğal ve faydalı bir tepkidir. Fakat melankoliye doğru ilerleyen ağlayışlar, kişinin ruh sağlığını bozacak, her geçen gün karamsarlığını pekiştirecektir. Aşkın bedelini ödemenin şekillerinden biri acılar içinde kıvranarak ağlamaktır. Tıpkı Tanrı tarafından, Nuh

peygambere gelen tufan bilgisi gibi aşk da yeryüzünün neden gözyaşına gark olduğu bilgisine vakıftır. Sevgilinin anılmadığı ve gizli lahuti bir bilgi gibi tutulduğu beyitte, aşk da insanı hakikate yaklaştıran bir peygamber gibi ilim sahibi gösterilmiştir:

“Aşk vâkıfdır ki n’için yer yüzün gark eyler eşk
Nûh âlimdir ki n’için âleme tûfân olur” (Ahmed Paşa: G.92/9)

Aşağıdaki beyitteyse tevriyeyle zenginlik kazanan bir anlatım dikkat çeker. Nûh-sıfatlı sevgiliye “iki gözüm” diye hitap edilir, diğer yandan âşğın gözleri vurgulanır. Zâtî’nin o gözlerden sevgili uğruna akıtılan gözyaşlarına Nuh Tufanı dediği belirtilir. “Yaşı çoğ olsun” ifadesiyse hem âşğın gözünün yaşı çok olsun temennisini hem de iki gözüm dediği sevgilisinin uzun ömürlü olması dileğini barındırır. Böylece sevgili, âşğın gözyaşından oluşan Nuh Tufanı’ndan da etkilenmeyecektir:

“Yaşı çoğ olsun ol iki gözümün Nûh-sıfat
Nûh tûfânı dimiş Zâtî benüm yaşum içün” (Zâtî: G.1145/5)

Aşağıdaki beyitteyse Nuh peygamber zamanında insanların putlara taptığı bilgisi sevgiliye “ey sanem” hitabıyla hatırlatılır. Burada sevgilinin, âşıkların taptığı kusursuzlukta olduğu da belirtilmiş olur. Onun ağzının suyuna susuzluk çeken kişinin Nuh Tufanı’nı serap sanacağı söylenmektedir. Sevgilinin dudakları âşğa can suyudur, ulaşamazsa yanarak kuruyacak, yok olacaktır. Susuz insanın çölde gördüğü hülyalar demek olan serap kelimesi, âşğın bilincinin bozulduğunu vurgulamak için seçilmiştir. Öyle ki âşık, akıllara ziyan korkunçluktaki Nuh Tufanı’nı dahi seçemeyecek ve serap gördüğünü sanacaktır. Beyitte bu can suyuna ne denli uzak kaldığını, Nuh Tufanı’ndaki suyun dahi içini soğutamayacağı da düşündürülmüş olur.

“Kim teşne-i zülâl-i lebün oldı ey sanem
Tûfân-ı Nûh’ı görse olur çeşmine serâb” (Nâbî: G.21/4)

Sevgiliye duyulan aşkın tufan olup dalgalandırıldığı şu beyitte, Nuh’un hemen hazırlanmaya başlayacağı söylenmiştir. Aşk zapturapt altına alınamaz, yürekte sıkıştırılıp tutulamaz; o vakit yapılması gereken şey, felaketi vahiy ile öğrenen Nuh peygamber misali, olacakları sezip tedbirli davranmaktır. Tedbirse aşkın coşmasını engellemek değil, bu coşkuya beden gemisi ile ayak uydurmak, isabetli dalgalarla korkusuzca rotaya devam etmek olmalıdır. Buradaki telmihin nedeni aşka düşenin aşka karşı korkusuzca kendini muhafaza etmeyi bilmesi, içini aşka halisane açması, beden gemisinde canın muhafazasıdır:

“Tûfân-ı ‘aşk-ı yâr kaçan mevc-hîz olur
Başlar hemân tedârüke keştî-süvâr Nûh” (Nev’î-zâde Atâyî: G.23/4)

2.4. İbrahim Peygamber

Kral Nemrut’un hüküm sürdüğü, “Tufandan sonra yeryüzünde kurulan ilk şehir (Köksal, 2004, s. 141)” olduğu kabul edilen Harran’da dünyaya gelir. Babası Azer, yıldızlar hakkında ilk nazariyeleri ortaya koyan Nemrut’un putlarının bakımından sorumlu kişidir.

Nemrut, rüyasında bir yıldızın doğduğunu ve güneşi dahi gölgelediğini gördüğünde huzuruna sihribazları, kaifleri ve kahinleri çağırarak yorum ister. “Ülkende şu yılda bir çocuk doğacak, halkın dinini değiştirecek, senin ölümün, saltanatının zevali, onun elinden olacak, dediler (Köksal, 2004, s. 143).” Malum vakit geldiğinde gebe kadınlar toplatılır fakat İbrahim peygamberin annesinin gebelik şişkinliği belli olmadığından gebeliği fark edilemez. Doğan bütün erkek bebekler öldürülürken, o bir mağaraya sığınır. Bebeğini orada doğurur ve bir zaman onu büyütür. On beş ay sonra babası Azer durumu öğrenir, bir erkek çocuğu olduğuna sevinir. Gel zaman git zaman olay unutulur ve İbrahim peygamber halka karışır, babasının yaptığı putları satmayla görevlendirilse de putları sevmediğinden satmaz, eve eli boş döner.

Hz. İbrahim’in peygamberliğinden sonrası *Kuran-ı Kerim*’de şöyle geçmektedir: “Bir gün babasına şöyle demişti: ‘Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy ki seni düz yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, rahmânın buyruğuna uymamıştır. Babacığım! Allah’ın azabına uğramandan ve böylece şeytanın yandaşı olmandan korkuyorum.’ [Babası:] ‘Ey İbrâhim! Sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım; şimdi uzun bir süre gözüme görünme!’ dedi. İbrâhim şöyle dedi: ‘Esen kal! Rabbimden senin için mağfired dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütfkârdır. Sizden de Allah’ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve rabbime niyaz ediyorum. Umudum odur ki rabbime niyazımdan eli boş dönmeyeceğim.’ (*Meryem suresi*, 42-48).” Halkını tek Tanrı’ya iman etmeye davet etse de onların dünya görüşünü ve manevi kabullerini değiştiremez. “Babil halkı arasında ‘Sabie’ dini ortaya çıkmıştı ki yıldızlara taparlardı. Yüce Allah onlara İbrahim (a.s.)’i gönderdi. Ona yirmi sayfa indirdi (A. Cevdet, 1981, s. 10).” Nemrut’ sa onun puthanedeki putları kırışı ile olan bitenden haberdar olur ve sorgu sonrası yakılarak ölümüne karar verilir.

Şehrin meydanında uçan kuşları dahi havada kavuran yüksek bir ateş yakılır. Yardımına yetişen Cebrail’e, yardımı sadece Tanrı’dan dilediğini, söyleyen İbrahim peygamberin bu güveni ‘Halilullah’ ünvanı ile ödüllendirilir. Mancınıkla ateşe atılacağı sırada şu ayette dendiği üzere ateş ona tesir etmez: “İbrâhim, ‘öyleyse Allah’ı bırakıp da size ne fayda ne de zarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Size de Allah’ı bırakıp taptığınız bu şeylere de yuf olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?’ dedi. Putperestler, ‘Eğer bir şey yaparsanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!’ dediler. Biz de, ‘Ey ateş’ dedik, ‘İbrâhim’e serin ve zararsız ol!’ Ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları daha çok zarar eden taraf yaptık (*Enbiya suresi*, 21/69).” Devasa ateşin içinden günler sonra canlı olarak çıkan İbrahim Peygamber, Allah’a iman edenlerle birlikte Şam’a hicret eyler.

Klasik edebiyatta sevgiliye duyulan aşkın ateş olarak tahayyül edildiği beyitlerde İbrahim peygambere telmihler yapılır. Ayrıca Kabe’yi yeniden inşa edişi ve onu ateşe atan Nemrut dolayısıyla da şiirlerde yer alır. Ahmedî’ye ait beyitte sevgilinin yakıcılığı karşısında âşığın İbrahim gibi bir tavır takınması istenir. Ona giden yolda hiçbir yardımı kabul etmemeli, aşkının aziz gücüne yürek ferahıyla itimat beslemelidir. Nitekim âşığın kalbine aşkı

armağan eden Tanrı, gereğini yapacak ve vakti gelince yüreğindeki engin yangın yerini serinletecek, söndürecektir:

“Yâr mihrinde gerekdür Ahmedî
Sende İbrâhîm-vâr kalb-i selîm” (Ahmedî: G.442/7)

Sevgilinin can bağıslayan güzelliğiyle söze girilen beyitte, İbrahim peygamberin babası Âzer’in yonttuğu putlara ve o putları Halilullah’ın kırışına telmih yapılır. Sevgili kendinden evvel güzelliğe dair yazılan, çizilen, söylenen ne varsa hepsini varlığıyla yok etmiştir. Cansız putlara secde edenlerin de can bağıslayan güzellik sayesinde imana geldikleri söylenmektedir:

“Sen Halîl’in hüsn-i cân-bahşında îmân buldular
Secde kılanlar büt-i bî-câna kim Âzer düzer” (Şeyhî: G.57/6)

Bir sonraki beyitteyse sevgili İbrahim peygamber olarak düşünölmüş ve bu ilişki ateşe atılan peygamber hatırına Tanrı’nın orayı gül bahçesine çevirmesi inancı üzerine kurulmuştur. Öyle ki ayrılık belası Nemrut ateşinden beterdir, onu soğutup söndürecek yegâne şey vuslattır. Âşık içine düştüğü yangını bu telmihle güçlendirdikten sonra çaresini, sevgilinin o ateş içine attığı bir adım olarak tasavvur eder. O adım ki âşığın ateşe gark olmuş gönünü, ateş kızılı tazecik güllerle donanmış bir gül bahçesine döndürecek:

“Yandım belâ-yı hecr ile Nemrûd nârından beter
Gel ey Halîl’im bir kadem tâze gülistân et beni” (Ahmed Paşa: G.317/2)

Klasik Türk şiirinde sevgilinin bulunduğu yer olarak adlandırılan eşik, âşık için sevgiliye kavuşmanın başlangıcını temsil eder. Bir adım ötesi kavuşma bir adım gerisi ise hicrandır. Orada beklemek, orayı vatan bilmek; vuslata dair bir ümide vesiledir. Aşağıdaki iki beyitte bu eşğin Kabe’ye benzetildiği görülür. Bu eşği terk edemeyiş Veys’in vatan sevgisiyle özdeşleştirilir. Diğer beyitteyse ilk beyte bir gönderme, kendi dediğini de aşma söz konusudur. Gönül ehli, sevgilinin eşğini Kabe’ye benzetmeye başladığında Azer oğlu İbrahim peygamber henüz Kabe’yi inşa başlamamıştı denilir.

“Dil Halîl’i eşğin Kâ’be’sini terk edemez
Men eder hubb-ı vatan Veys Karen’den çıkamaz” (Necâfî: G.233/2)

“Benzetirken yâr eşğin ehl-i diller Kâ’be’ye
Başlamamış idi İbrâhîm-i Âzer Kâ’be’ye” (Necâfî: G.459/1)

Muma/ateşe olan düşkünlüğü ile edebiyatın en önemli aşk sembollerinden ve türlü tasavvurlara ilham olan pervane, âşıkla ilişkilendirilir. Âşık ki İbrahim peygambere benzeyen sevgilinin mum gibi yanan aydınlık yanağına pervane olmuş, böylece aşkın narı gül bahçesine dönüvermiştir. Burada İbrahim peygamberin fırlatıldığı korkunç ateşin, gül bahçesine dönüşüne; hem de Allah’a sonsuz aşkı ve güvenine telmih vardır:

“Halil’üm gülşen oldu nâr-ı ‘ışkun
Ruhun şem’ine çün pervâne oldum” (Hayretî: G.401/5)

İbrahim peygamberin bir özelliği de insanlara karşı cömert tutumu ve ekmeğini paylaşmaya gösterdiği ehemmiyettir. Anadolu’da hâlâ yaşayan ‘Halil İbrahim sofrası’ ifadesi bu lütfu ve bereketi simgeler. Sevgili bu kez İbrahim peygamberin sofrasına benzetilmiştir. Onun güzelliği Tanrı’nın âleme indirildiği bir lütuftur ve can suyuna benzeyen bu güzellik, asla tükenmeyecek, tadı bozulmayacak kutsal zemzem gibi akıp durmalıdır:

“Zemzem-âsâ âb-ı lütfun herkese icrâdesin
Âleme hân-ı Halilullah gibi âmâdesin” (Nedîm: Ms. 6/IV-1)

2.5. İsmail Peygamber

İbrahim peygamberin ikinci eşi Hacer’den dünyaya gelen büyük oğludur. “Bu kitapta İsmâil’i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı; elçi-peygamberdi. Halkına namazı ve zekâtı emrederdi ve rabbinin rızâsına ermişti (*Meryem suresi*, 19/54-55).” Klasik edebiyatta en çok “‘Ey İbrâhim!’ diye ona seslendik; ‘Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun.’ İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz. Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Biz, [oğlunun canına] bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik. Onun hakkında, ‘İbrâhim’e selâm olsun!’ ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik. Evet, iyileri işte böyle ödüllendiririz. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandı (*Saffat suresi*, 37/102-107)” ayetlerinden yola çıkılarak kurban hadisesi, zemzemin yerini bebekken bulması ve “İbrâhim, İsmâil’le birlikte o evin [Kâbe’nin] temellerini yükseltiyordu: ‘Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin’ (*Bakara suresi*, 2/127)” dendiği üzere Kabe’yi babası ile beraber inşa etmesi vesilesiyle anılır.

Aşağıdaki beyitte İbrahim peygamberin oğlu İsmail’i kurban etmek üzere olduğu o ana telmih vardır. Sevgilinin kirpiği eli hançerli İbrahim’e dönmüşken âşığın onu izleyen gözü İsmail gibi başına geleceklere teslim olmuştur. Sevgili bir bakışı ile can alabilecekken aslında bakmayarak âşığın canını bağışlamıştır. Böylece onun cömertliği de ortaya çıkmış olur:

“Müje hançerle İbrâhîm’e dönmüş
Göz İsmâil-veş teslime benzer” (Hayâlî: G.74/3)

Aşağıdaki beytin daha iyi anlaşılması için evvela kıskançlık ve çaresizlik duygularının çatışması, İbrahim peygamberin eşleri Sare ve Hacer arasındaki mesele bilinmelidir: “İbrahim aleyhisselâmın yaşı çok ilerlemişti. Fakat kendisi, salih bir oğul ihsan buyurulması için, yüce Allah’a yalvarıp duruyordu. Mısır’dan gelişlerinden on yıl sonra idi ki Hz. Sâre, hizmetçisi Hz. Hacer’i İbrahim aleyhisselâma bağışlayarak ‘Ben onun gösterişli bir kadın olduğunu görüyorum. Sen onu zevceliğe al. Belki Allâh, sana bir oğul nasip eder.’ dedi (Köksal, 2004, s. 168).” Nitekim İsmail peygamber dünyaya gelir fakat zaman geçtikçe Sare, Hacer’i kıskanmaya başlamıştır hatta etrafında da görmek

istememiştir. Bunun üzere İbrahim peygamber, eşi Hacer ve oğlu İsmail'i alarak Belde-i Haram'a götürmüştür. Buraya bırakılan anne ile iki yaşındaki oğlunun erzakları ve suları hızla tükenmiştir. Çareleri kalmadığıdaysa bebek İsmail ayağını yere vurunca bugün zemzem olarak bilinen kutsal su yerden kuvvetle kaynamaya başlamıştır. Beyitte âşık; gözüne, İsmail peygambere benzeyen sevgilisinin basması durumunda gözyaşlarının zemzem misali ortaya çıkacağını anlatmıştır. Böylece âşık suya kavuşacak, hayatta kalacak ve gözyaşları kutsal bir mana kazanacaktır:

“Aynuma bassan kadem yaşum kabağından çıkar
Ayn-ı Zemzendür ki İsmâ'il ayagından çıkar” (Zâtî: G.237/1)

2.6. Yakub Peygamber

Lakabı 'İsrâîl' olan Yakub peygamber, Filistin'in Kenan diyarında yaşamış ve on iki oğul sahibi olmuştur. Fakat eşi Râhîl'den doğan Yusuf, ona hep daha şirin görünmüştür. Ona olan muhabbetini gayriihtiyari sergiledikçe diğer oğullarının hasede düşmesine neden olmuştur. “Bir gün Yusuf, babasına demişti ki: ‘Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm.’ Babası, ‘Yavrucuğum’ dedi, ‘Rüyayı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır. Anlaşılan böylece rabbin seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrâhim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya'kûb soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir’ (Yusuf suresi, 12/4-6).” Bu rüya hadisesi diğer oğullar arasında büyük bir infial yaratır. Kardeşlerini ortadan kaldırmak üzere anlaşmaya varırlar. Böylece gittikleri yerde, ona karşı merhamet taşıyan, teyzesinden doğan ağabeyi Yehuza: “Siz, onu öldürmeyeceğiniz hakkında bana kesin söz vermiş değil miydiniz? Onu kuyuya bırakın (Köksal, 2004, s. 276).” deyince Yusuf peygamberi bir kuyuya atarlar. Geri dönüp onun kuzu kanına bulanmış gömleğini babalarına vererek bir kurdun saldırdığını ve Yusuf'u parçaladığını hikâye ederler. Bu derdin üstesinden gelemeyen Yakub peygamber acılar içinde ağlamaktan gözlerine ak iner. Beytül'-ahzân denen kulübesinde inzivaya çekilir. Yusuf peygamberin gömleği gelene ve gözleri açılana dek ızdırabı orada sürer.

Klasik şiirde Yusuf peygamberle beraber anılan Yakub peygamber; dinmeyen gözyaşları, hasret acısı çekmesi, gözlerinin görmeyişi ve gözlerinin açılışına telmihlerle yer alır. Aşağıdaki beyitteyse sevgilinin güzelliğiyle Yusuf peygambere benzetildiği görülür. Bu ihtişamlı güzelliği gören âşığın gözleri nurla dolar. Sanki vakit gelmiştir de Yakub, Yusuf'una kavuşmuştur:

“Gözüm oldu cemâlün-ile pür-nûr
Sanasın Yûsuf'a irişdi Ya'kûb (Ahmedî: G.51/2)

Âşığın, daima ağlayan Yakub'a; sevgili hayalininse gül gömleklili Yusuf'a benzetildiği beyitte hayalde olan ve kalan bir kavuşma gerçekleşmiştir. O hayal âşığın gözlerine dolduğu vakit, o gözlerden uyku sıyrılıp kaybolur. Aşkın acısını hafifleten hayaller, uykusuzluk hâlini sürdürerek daimî uyanıklığı sağlar:

“Hayâlün çeşm-i Ya‘kûb-ibtîlâ-yı girye-mu‘tâda
Misâl-i Yûsuf-ı gül-pirehen h‘âbı unutturdu” (Nâ‘îf: G.364/5)

2.7. Yusuf Peygamber

Yakub peygamberin sevgili oğlu, kardeşleri tarafından kuyuya atılan, *Kuran*’da kıssası için Ahsenü’l-kasas denen “Biz bu *Kur’an*’ı sana vahyetmekle [başka konular yanında] en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun (*Yusuf suresi*, 12/3)”, güzellikte eşsiz Yusuf peygamber; en dipten en zirveye ulaşan hayat hikâyesiyle klasik Türk şiirinde en sık anılan peygamberlerden biridir.

Bir yolcu kafilesinin bulduğu Yusuf peygamber, çıkarıldığı köle pazarında Mısır azizine satılır. Yetişkin ve güzel bir erkeğe döndüğündeyse evin hanımı Züleyha, ona âşık olur. Aşkına karşılık bulamayınca da onun gömleğini yırtarak ona iftira atar ama meselenin aslı ortaya çıkınca konu kapanır. Olanlar duyulduğunda Züleyha, kendini kınayan kadınları sarayına davet ederek ellerine meyve ve bıçak verilmesini emredip Yusuf peygamberi huzura çağırır. Onu gören kadınlar ellerini doğrurlar. Züleyha ise şunları söyler: “Ant ederim ki; eğer, o, kendisine emredeceğimi yapmazsa her hâlde zindana atılacak ve her hâlde zillate uğrayacaklardan olacaksın (Köksal, 2004, s. 284).”

“Yûsuf, ‘Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, korkarım ki, onlara meyleder ve cahillerden olurum!’ dedi (*Yûsuf suresi*, 12/33).”

Zindandayken isabetli rüya tabirleri ile tanınır ve hükümdarın gördüğü, hiçbir kâhinin yorumlayamadığı bir rüyayı tabir etmesi istenir. “Yedi yıl âdet veçhile ekin ekiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hâriç olmak üzere, biçtiklerinizi, başağında bırakınız. Sonra, bunun ardından yedi kurak yıl gelecek. Tohumluk için saklayacağınız az bir miktar hariç olmak üzere, önceden biriktirdiklerinizi, yiyip götüreceksiniz (Köksal, 2004, s. 286).” Hükümdar tarafından haber alınan zorlu süreç için görevlendirilen Yusuf peygamber, bir gün karşısında açlığa uğramış kardeşlerini bulur. Uzun seneler sonra karşılaşmalarının ardından onlara kimliğini açıklar. Pişman olmuş ağabeylerinin özürlerini kabul ederek babalarına götürülmek üzere gömleğini verir. “Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, gözleri görecektir duruma gelir. Bütün ailenizi de bana getirin (*Yûsuf suresi*, 12/93).” Ayrılıkları bir gömlekle başlayan baba ve oğul bir başka gömlekle kavuşma vaktinin geldiğini anlar. Züleyha ile evliliği hususunda da şunlar belirtilir: “Zeliha bir hükümdar kızı ve güzeller güzeliydi. Hz. Yusuf’un ondan Efrâyim ve Menşâ adlarında iki oğluyla Rahmet adında bir kızı oldu (A. Cevdet, 1981, s. 12).”

Kuyuya atılışı, esir düşmesi, güzelliği, namusu, zindanda kalışı, rüya yorumlaması gibi hususiyetleri yanında babasıyla yaşadıkları ve Züleyha ile evlenişi dolayısıyla Yusuf peygamber, klasik Türk şiirinde aşkla, ayrılıkla, kavuşmayla ilgili anlatımlarda sıklıkla yer alır. Sevgilinin mübalağa sanatıyla yüceltildiği beyitte ondaki güzelliğin, kamu güzelden âlâ Yusuf peygamberin güzelliğinden dahi fazla olduğu söylenmiştir. “Yûsuf”, “güzel”, “a‘lâ”, “hüsn” ve “evlâ” kelimeleri ile beyit baştan sona güzelliği vurgular hâle gelmiştir:

“Egerçi Yûsuf-ı Mısırî kamu güzelden a'lâdur
Senün hüsnün bugün andan hezârân dürlü evlâdur” (Ahmedî: G.5/1)

Âşık kendini, sevgiliye kavuşmanın hasretine kapılmış, inleyip ağlayan Yakub peygamber ve bülbüle; sevgiliyi ise güzellik ülkesinin gül gömleklili Yusuf'una benzeter. “Bülbül” ve “gül”, “Yâ'kûb” ve “Yûsuf” sevgilerinin efsaneleşen gücünü “ben” ve “sen” diyerek kendi aşkını anlatmak için yol eylemiştir:

“Benem Yâ'kûb-ı nâ-bînâ benem bülbül gibi gûyâ
Bu Mısır-ı hüsn içinde Yûsuf-ı gül-pîrehensin sen” (Figânî: G.67/3)

Şiirlerde “Yûsuf-ı sâni” ifadesiyle de sık karşılaşılmaktadır. Böylece sevgilinin güzelliği, dini hassasiyetlere uygun olarak ikinci sıraya konulmuştur. Sevgilinin güzelliği yüzünden dostlar arasında bir fitnenin çıkacağından endişe edilmektedir. Yusuf peygambere kardeşlerinin sergilediği nefret ve zulme telmih yapılmıştır:

“Olmakda güzellikte o meh Yûsuf-ı sâni
Bir fitne kopar korkarın ihvân arasında” (Şeyhülislâm Yahyâ: G.308/3)

Sevgili ve âşık arasında iki duygu odağı bulunmaktadır: güç ve zayıflık. Güç her daim sevgilinin elindeyken zayıflık âşığın içine düştüğü hâldir. Bu beyitte ayrıca Yusuf peygamber Mısır'a sultan olurken Yakub peygamberin acılar içinde senelerini geçirdiği hüznün evi de anılmaktadır. Âşığın gönlü o evin şimdiki sakini olmuştur ve sevgili bu durumdan habersiz keyif içinde yaşamaktadır:

“Yûsuf gibi izzetde sen Ya'kûb-veş mihnetde ben
Dil sâkin-i Beytü'l-hazen tenhâlara saldun beni” (Bâkî: G.531/4)

Yusuf peygamber, pek çok dini metinde olduğu gibi klasik Türk şiirinde de iffetin sembolü olarak kullanılmıştır. Azizin eşi Züleyha'nın aşkına karşılık vermemiştir. Bu duruma öfkelenen Züleyha odadan çıkmaya çalışan Yusuf peygamberin gömleğini yırtarak, ona iftira etmiştir. Fakat gömleğin arkadan yırtılması iftira edildiğine delil olmuştur. Sevgili de her görenin gönül vereceği kadar güzeldir, dahası “gül-pîrehen” vurgusu ile goncayken açılıp yetişkin olduğu düşündürülür. O vakit hüner, sabır elbisesini yırtan âşığa dahi dönüp bakmamak, namusla salınıp yoluna devam etmektir:

“Ben ko sabrum câmesin çâk ideyin tek sen hemân
Pâk-dâmân ol salın iy Yûsuf-ı gül-pîrehen” (Hayretî: G.426/3)

Yatağında uyuyan sevgiliyi seyredenler bir kitabın içinde Yusuf peygamberin tasviri yazılmış sanırlar. “Dilrübâ” ve “Yûsuf” ile “câme'hâb” ve “kitâb” arasındaki mürettep leff ü neşr ile oluşan anlam bütünlüğü, seyretmek fiilini öne çıkarır. Öyle ki seyretmek, sevgiliyi uzun uzun görmek ve onun tasvirine detaylıca vakıf olmak anlamı taşımaktadır:

“Uyurken seyr eden ol dilrübâyı câme'hâb içre
Sanır tasvîr-i Yûsuf tur yazılmıştır kitâb içre” (Nefî: By.8)

Aşağıdaki beyitte Yusuf peygamberin haset duygusuna yenilen ağabeyleri tarafından kuyuya atılması vakasına telmih yapılmıştır. Ayrıca: “Onlar, Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil’de iki meleğe, Hârût’la Mârût’a indirilene öğretiyorlardı. Hâlbuki bu iki melek, ‘Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!’ demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayanı değil zarar vereni öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu [sihri] satın alan kimsenin âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi (*Bakara suresi*, 2/102)!” ayetiyle açıklandığı üzere bu iki melek cezalandırılmıştır. Onların büyü yaparak Allah’ın gazabına uğradıkları yer de bir kuyudur. “Çâh-ı Bâbil (Bâbil Kuyusu) ve Hârut ile Mârut nedeniyle kullanılır. Bu şehirde eskiden bir kule ve bir kuyu varmış. Hârut ve Mârut bu kuyuda büyücülükle uğraşır ve insanlara büyü öğretirlermiş (Pala, 2000, s. 53).”

Sevgilinin çene çukuru kuyuya benzetilerek yukarıda zikredilen iki kuyuya telmih yapılmıştır. Âşık kendini, o kuyunun içinde kaybolmuş fakat hâlimden şikayetçi olmak yerine Tanrı’ya sığınmış Yusuf’a benzetirken o kuyuda büyücülüğün atası Harut ve Marut’un barındığını vurgulayarak sevgilinin büyüleyiciliğine de göndermede bulunmuştur:

“Cân Yûsufı düşdiyse zenahdânuna n’ola
Hârût ile Marût’a dahı ol ara çehdür” (Kadı Burhaneddin: G.1270/4)

Kuyuya atıldıktan sonra Yusuf peygamberin oradan çıkması yolunu şaşırان bir yolcu kafilesinin aşağıya sarkıtığı ip/zincirle olmuştur. Sıradaki beyitte sevgilinin çene kuyusuna düşüp kalmış, gözlerini gönlünü oracıktan alamayan âşık, sevgiliden çene üstüne düşen halka halka, misk kokulu saçlarını göndermesi ister. Misk vurgusuyla, Yusuf peygamberin yolladığı gömleği koklayan babasının bu sayede gözlerinin açılması hadisesini düşündürülür zira sevgilinin saçlarındaki koku da âşğın o çene çukurundan başka bir şey görmeyen gözlerini açacaktır:

“Çâh-ı zenahdândan çekip kurtarmağa cân Yûsuf’un
O halka halka asılan zencîr-i müşg-efşânı sun” (Ahmed Paşa: G.223/3)

Aşağıdaki beyitte Züleyha’nın kendini kınayan kadınları sarayına davet edip ellerine meyveyle bıçak verilmesini emredişi ve Yusuf peygamberi huzura çağırması hadisesine telmih vardır. Onu görenler sadece elini yaralamıştır ama âşğın yüreği sevgiliyi görünce bin parça olmuştur. Sevgilinin mübalağa ile Yusuf peygamberden daha tesirli bir güzelliğe sahip olduğu vurgulanırken âşğın bin parça olmuş kalbi de çektiği acıyı tarif etme gayretindedir.

“Yûsufı gerçi görenler elini pâreledi
Göricek ben seni bin pâre olubdur yüregüm” (Zâtî: G.954/2)

Sevgilinin oval, beyaz çenesindeki çukur, görenin içine düşüp kaybolacağı kadar kusursuz ve güzeldir. O nedenle Yusuf peygamberin atıldığı kuyuya yahut Harut ve Marut'un yaşadığı Babil Kuyusu'na benzetilir. Beyitte ayrıca güzellik ve naz göğünün yıldız gözlem kuyusuna da benzetilince o çukur, hem Yusuf peygamberin güzelliğinin hem Harut ve Marut adlı melekların büyücülüğünün hem de yıldızlardaki tesirin ölçüldüğü nokta olarak nitelendirilmiş olur:

“Ol zenâh mı yâ rasad-gâh-ı sipîhr-i izz ü naz
Ya çah-ı Bâbil-sitân yâ Yûsuf'a zindân mıdır” (Hayâlî: Ms. 12/7)

Yusuf peygamberin köle olmak üzere çıkarıldığı pazara telmih yapılan beyitteyse, güzellik pazarı sevgilinin bakış okuyla kıymet kazanmış hâldedir. Gerçekte köle pazarlarında ok yapmayı bilen köleler daha çok para eder ve bu nedenle pazara bile kıymet katar. Sevgili o nedenle çok zengindir, bin Yusuf alacak değerdedir.

“Revâcın nakd-i peykânunla bulmuş hüsn bâzârı
Geçer nakdün eğer bin Yûsuf'un olsan harîdârı” (Fuzûlî: G.300/1)

Beyitler içerisinden seçtiğimiz bir başka örnekte güneş ve ayın Yusuf peygambere secde ettiği rüya kıssasına telmih vardır. Her ne kadar Yusuf peygambere güneş ve ay secdeyle teslimiyetlerini göstermiş olsa da aslında yan yana gelemezler, biri geceyi diğeri gündüzü yaşar. Âşık için de güneş olarak tahayyül ettiği sevgili, aya benzettiği Yusuf peygamberden daha güzeldir. Ay ışığının kaynağı da zaten güneştir:

“Kâbil mi hüsn ile ola Yûsuf sana nazîr
Gelmez fûrûg-ı mihr ile mehtâb bir yere” (Nâ'îlî: G.343/4)

Sevgili ile âşık arasındaki mesafe klasik şiirde her daim epeyce uzaktır. Sıradaki beyitte bu fark yer ile gök arasındaki mesafe kadar diye ölçülüp söylenir. Sevgili Yusuf peygambere benzetilerek güzellik ülkesi olarak nitelenir ve âşığa çok aralıdır. Âşıksa bir irsal-i meseli düstur edinmiştir: “Âşığa Bağdat Irak değildir.” Öyle ki Yusuf peygamberle Züleyha'nın kalpleri, Züleyha'nın iştihakını ve inancını hiç yitirmeyen aşkı sayesinde birleşir.

“N'ola benden kapına var ise yerden gökçe fark
Olmaz ey mısır-ı melâhat âşika Bağdâd irag” (Necâtî: G.264/5)

Yusuf peygamberin aşk ızdırabıyla beraber anıldığı bir başka beyitte sevgiliye ‘gül gömlekleli Yusuf’ diye seslenilmiştir. Ardından sevgiliden ayrı kalan âşığın can elbisesi tarafından vücudunda yaralar açıldığı söylenir. “Eskiden öldürülmek istenen kişiye ya da idam mahkumlarına zehirli gömlek giydirilirmiş (Onay, 1992, s. 444).” dendiği üzere sevgili gülden gömlek içindeyken âşığın payına düşen zehirli gömlek misali vücuduna yaralar açmış hasret derdidir:

“Sensiz ey Yûsuf-ı gül-pîrehenim câme-i feth
Zahm urur cismime pîrâhen-i mesmûm gibi” (Nedîm: G.151/3)

2.8. Musa Peygamber

Yusuf peygamber döneminde Mısır'a yerleşen tek tanrıya iman eden İsrailoğullarının hızlı yükselişi ve kuvvet kazanması firavunda, gücüne zeval geleceği korkusu yaratır. Köleleştirilen İsrailoğullarına şiddeti her geçen gün artacak olan zulümler böylece başlamış olur. Bir yangının kendi Kıbtî halkına zarar verdiği rüyasını gören firavun, kahinlerinden İsrailoğullarından doğacak bir çocuğun saltanatına son vereceği yorumunu işitince ok yaydan tamamen çıkar. Erkek çocukları tek tek öldürmeye başlar. "Mûsâ'nın annesine, 'Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız.' diye vahyettik. Nitekim firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı. Şüphesiz firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı. Firavunun karısı, 'O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlât ediniriz.' demişti. Onlar işin farkında değillerdi (*Kasas suresi*, 28/7-9)."

Karşılaştığı kavgaya müdahale ederken bir Kıbtî'nin ölümüne neden olan Musa peygamber, Tanrı'dan af dileyerek şehri terk eder. Hizmetinde bulunduğu sekiz sene sonunda Şuayb peygamberin kızı ile evlenir ve on sene sonrasında da memleketine dönmeye karar verir. Tûr-ı Sina'ya geldiklerinde bir ateş görür. "Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: 'Siz bekleyin, [şu uzakta] bir ateş bulunduğunu fark ettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum.' Onun yanına geldiğinde kendisine 'ey Mûsâ!' diye seslenildi. 'İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin rabbinim; artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın. Ben seni seçtim, şimdi vahyedilecek olana kulak ver. Kuşkusuz ben, yalnız ben Allah'ım. Benden başka tanrı yoktur. O halde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl. Onun vaktini herkesten gizlemiş olsam da her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyamet mutlaka gelecektir. Ona inanmayan ve kendi tutkularının peşinden gidenler sakın seni ona inanmaktan alkoymasın, sonra sen de helâk olursun! Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?' dedi ki: 'O benim asâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, ona başkaca ihtiyaçlarım da var.' Allah buyurdu: 'Onu yere at ey Mûsâ!' Hemen attı. Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş! Allah, 'Tut onu ve korkma, biz onu hemen eski haline döndüreceğiz.' buyurdu. 'Şimdi de elini koynuna sok, bir hastalık yüzünden olmaksızın, bir başka mucize olarak elin bembeyaz çıkacaktır.' Böylece sana büyük mucizelerimizden bir kısmını göstermiş olalım. Firavuna git, çünkü o sınırı çok aştı.' (*Taha suresi*, 20/10-24)."

Musa peygamber Mısır'a gidip firavunla görüşür ve onu hak dine davet etse de çok öfkelenen firavun tarafından nankörlükle itham edilir. Fakat İsrailoğulları onun söylediklerine iman ederler ve mukaddes topraklara doğru yolculuk başlar. Kızıldeniz'i geçecekleri esnada arkalarından yetişen firavuna karşı Musa peygambere vahyolunur: "Bunun üzerine Mûsâ'ya, 'Asân ile denize vur!' diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu. Ötekilerini de oraya getirdik. Mûsâ ve beraberinde bulunanların hepsini kurtardıktan sonra ötekilerini suda boğduk (*Şu'arâ suresi*, 26/63-

65).” Bundan sonraysa itikadını yitiren halkıyla türlü mücadelelerle ömür geçiren Musa peygamber klasik Türk şiirinde mucizeleri ile geniş yer bulur. Örneğin esasının ejderhaya dönmesi mucizesi, sevgilinin saçlarının yılanı benzetildiği beyitlerde karşımıza çıkar. Sevgilinin yüz hazinesini koruyan saçlarındaki öldürücülük, korkunçluk ve tesir bu sayede ön plana çıkarılmış olur:

“Kanı Mûsî kim göreydi saçlarında mu‘cizât
Kanı ‘İsî ki ana gösdere lebün ki ihyâ nedür Ahmedî” (Ahmedî: G.140/6)

“Bin sihr ejdehâsın yutmuş ‘asâ-yı Mûsâ
Anda olaydı zülfün yutardı ol ‘asâyı” (Zâtî: G.1512/2)

Aşağıdaki beyitte Musa peygamberin yanlışlıkla bir Kıbtî’yi öldürdüğüne telmih yapılmıştır. Sevgilinin kirpiği öldürücü bakışlara vesile oluşuyla anılır ve bu durumda dahi âşık, İsa peygambere boyun büksem kafir olayım der. Çünkü İsa peygamberin mucizesi ölüleri diriltmektedir; böylece âşık, sevgiliden gelecek ölümü, yaşamaktan ziyade istediğini vurgulamış olur. Sevgilinin kirpikleri ayrıca Musa peygamberin korkunç bir yılanı dönenen asasıyla da ilişkilendirilmiş

“Mûsâ-yı müjen olursa cânuma kâtil
Kâfir olayın olur isem İsí’ye kâ’il” (Avnî: 47/1)

Musa peygamberin Kızıl Deniz’i ikiye ayırması mucizesine telmih yapılan beyitte, sevgilinin yanağı denize, yanak üzerinde türeyen tüyleriye firavunun askerlerine benzetilmiştir. Sevgili tüyleri suda keserek helak eder, böylece sevgilinin güzelliğindeki kusur ortadan kalmış olur:

“San leşker-i fir’avn idi bu hatt-ı gubârın
Kim ârızın âbında helâk eyledi Mûsâ” (Ahmed Paşa: G.8/3)

Bir sonraki beyitte de sevgilinin yüzündeki tüyler firavunun kalabalık ordusuna benzetilmiştir. Sevgilinin açıldığı an âşığa can bağışlayan kızıl dudakları, İsa peygamberin hayat üfleyen nefesiyle diriltme davasında rekabet eder. Fakat tüyler ağız çevresine peyda olur ve güzelliği felakete uğratar. Sanılır ki Musa ile firavun ordusu cenk ediyor:

“Da’vî-i ihyâ eder la’l-i lebin ‘İsâ ile
Cünd-i Fir’avn oldu hattın ceng eder Mûsâ ile” (Hayâlî: G.528/1)

Âşık sevgilinin yüzündeki güzellik ve aydınlığı gördüğünde hayrete düşerek bayılır. Bu duruma ise şaşılmanması gerektiğini, Musa peygamberin Allah’ın tecellisini gördüğünde kendinden geçip bayıldığını telmihle vurgular:

“Nola gaşy oldum ise hayret ile Mûsâ-vâr
Yâr dîdârı bu dem nûr-ı tecellî mi değil” (Şeyhî: G.106/6)

Şu beyitteyse Yohebed'den doğan, İmran'dan olan Musa peygamberin firavunu hak dine ikna etmek için gösterdiği mucizelerden biri olan “yed-i beyzâ” hadisesine telmih yapılır. Sevgilinin adeta sabah aydınlığı gibi gümüş saçan beyaz teni, övülmüş ve İmran oğlu Musa'ya benzetilmiştir:

“Subh-veş destini zâhir kılsa sim-efşân olup
Ol yed-i beyzâya benzer k'İbn-i 'İmrân gösterür” (Fehîm-i Kâdîm: K.10/21)

2.9. İlyas Peygamber

Şam civarında dağılık hâlde yaşayan ve hak dini unutup Bal adlı puta tapan İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiştir. Bal, altından yapılan ve göz oyuklarına yakut kondurulan bir kadın heykelidir. İlyas Peygamber bu insanları Tanrı'nın bereket, huzur ve iman yoluna davet etse de ikna edememiş ve kovulmuştur. Üzerlerine kıtlık belası uğradığıdaysa İlyas peygamberi bularak ondan yardım isterler. Peygamberin duası eski bereketli günleri döndürse de halkı, hakka döndürmeye yetmez. Bunun üzerine peygamber, Tanrı'ya canını alması ve ruhunun bu sayede huzura ermesi için dua eder. İlyas peygambere bildirilen şu olur: “‘Filan günü bekle! Filan yere git! Orada sana gelecek şeyi, ateş gibi renkli hayvanı gördüğün zaman, ona bin! Ondan korkma!’ buyuruldu (Köksal, 2004, s. 139).”

Belirtilen vakit geldiğinde İlyas peygamber, ateş renkli ata binerek göğe doğru gözden kaybolur. Hâlâ sağ olduğuna, Hızır (a.s.) ile her yılın belli zamanı (Hıdırellez) buluştuklarına inanılmaktadır. Klasik Türk şiirinde de Hızır'la ve ölümsüzlük suyuyla (ab-ı hayat) birlikte anılır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı, alnı ve yüzü övülürken ölümsüzlüğü simgeleyen İsa peygamber, İlyas peygamber ve Hızır (a.s.) bir araya getirilmiştir. Ayrıca İsa peygamberin ölülere diriltme mucizesine de telmih yapılır. Ay ile güneşin ışık kaynağı olan sevgilinin dudaklarıysa Hızır ve İlyas'a ulaşmış ve onları ölümsüzlük tahtına yükseltmiştir:

“Lebinden mu'ciz-i 'İsâ erişti Hızır u İlyâs'a
Yüzünden gün ziyâ almış ay alnından münevverlik” (Necâti: G.329/3)

Halk arasında İlyas peygamberin karada, Hızır'ın denizde dara düşenlere yardıma koşacaklarına inanılmaktadır. Aşağıdaki beyit de bu inanç ekseninde, “sirişk” ile “Hızır” ve “hâk” ile “İlyâs” leff ü neşriyle gelişir. Âşığın aşktan doğan ağlayışları, toprak ve sudan yaratılmış tenine zarar vermez çünkü Hızır ile İlyas'ın muhabbeti gibi kara/toprak ve deniz/su da birbirini gözleyip kollar.

“Sirişkümle ten-i hâkûme aşkunda zarar gelmez
Mahabbet Hızır u İlyâs'ı ki dâ'im bahr u ber gözler” (Şeyhülislâm Yahyâ: G.121/5)

Eski minyatürler ve nakiller dikkate alındığında fark edilir ki Hızır yeşil kıyafetler içindedir. İlkbaharın gelişini, toprağın yeşereceğini, tabiatın dirileceğine simgeler. Vaktin İlyas'ı kabul edilen sevgilinin ayakları denizedir ve yüzü suya erdiğinde ayva tüyleri Hızır gibi canlanır ve büyür. Burada sevgilinin yüzünü kaplayan tüylerini, su ile tıraş ettiğine

işaret vardır zira böylece güzelliği ve canlılığı artacaktır. Diğer yandan beyit 'başı göl, ayağı sal' deyimini düşündürür, sevgili de kaygısızca gezip durmakta acı çeken âşığına bir dem merhamet etmemektedir.

“Hattın erdi Hızr-veş âb-ı izârındı bana
Lâcerem İlyâs-ı vaktin ayağı deryâdadır” (Hayâlî: G.82/2)

2.10. Yunus Peygamber

Musul topraklarındaki putperest Ninevâ halkına elçi olarak gönderilen ve *Kuran*'da 'Sâhibi'l-hût' yani balık sahibi olarak da anılan Yunus peygamber, seneler süren gayretlerine rağmen halkını hak yola döndüremez. Yaklaşmakta olan felaketi onlara bildirerek aralarından ayrılır. Mezkûr felaket üzerlerine indiğinde, insanlar acı ve korku içerisinde kalmıştır. Tövbekâr olurlar ve Yunus peygamberin anlattığı ne varsa iman ettiklerini söylerler, hatalarını tek tek düzeltirler: “O derece ki onlardan herhangi biri başkasına âid bir taş, binasının temelini koymuşsa onu bile yerinden söküp sahibine iade etti (Köksal, 2004, s. 151/II).”

Yunus peygamber halkının tövbesinin kabul olduğunu öğrenmiş ancak geri dönmemiştir. Sefere hazırlanan bir gemiye atlar. Her şey yolunda giderken bir kasırga çıkar. Gemi alabora olup parçalanmak üzeredir. Gemi ahali bu, aralarında Tanrı'yı kızdırmış bir günahkâr olduğuna yorar. Kura çekip kimin adı çıkarsa 'günahkâr budur' diyerek denize atmaya karar verirler. Kurada Yunus peygamber çıktığında saygın görünüşü dolayısıyla bir hata olmalı diyerek bir daha kura çekerler fakat sonuç değişmez. Üçüncü kez yine Yunus peygamberin adı çıkınca onu ürkütücü denize atıverirler. “Kendisini [büyük bir] balık yuttu. Doğrusu o [bundan önce] kınanacak bir iş yapmıştı. Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyamete kadar balığın karnında kalacaktı. Sağlığı bozulmuş olarak onun ıssız bir kıyıya bırakılmasını sağladık; üstüne [gölge yapması için] kabak türünden bir bitki bitirdik (*Saffaf suresi*, 37/142-146).” Zayıf düşen Yunus peygamber toparlanır toparlanmaz yarım kalan vazifesinin başına geçer, halkına tövbelerinin kabul olduğunu bildirir.

Aşağıdaki beyitte Yunus peygamberin, *Enbiya suresinde* (21/87) “Zü'n-nûn” diye geçişine telmih vardır. “Zü'n-nûn” Yunus peygamberin lakabıdır. İki anlama gelir: balık sahibi ve isminde nûn harfi olan. Beyitte dolunay gibi aydınlık olan sevgiliden bahsedilmektedir. Burada Yunus peygamberin balığın karanlık karnındayken bir damla aydınlığa muhtaç kalışı düşündürülmüştür. Diğer yandan sevgilinin kaşı (◡) nûn harfine benzetilir ve okura, yukarıdaki “zü'n-nûn” hatırlatılır. Bu durumda âşık, sevgilinin ismindeki bir harfe dikkat çekmiş olmalıdır:

“Cebîni bedr üstinde hilâl-ebrûsı Zü'n-nûn'un
Du'â-yı nûrdan rûşen budur kim 'aynıdur nûnun” (Zâfî: G.785/1)

2.11. Eyyûb Peygamber

Şam'da dünyaya gelen Eyyûb peygamber, zenginliği ve cömertliği ile bilinmektedir. Fakat mutlu günlerin ardından imtihanı başlar. "Yüce Allah, onu sınadı. Bütün malı, mülkü elinden gitti. O şükretti. Hasta oldu, sabretti. Bedeninde yaralar açıldı, yine sabretti. Yaraları kurtlandı, yanına kimse varmaz oldu, yalnız hanımı Rahmet ona hizmet ederdi. O, yine sabreder, ibâdetine devam ederdi (A. Cevdet, 1981, s. 18)." Hasta hâli de şu şekilde anlatılmıştır: "Yemeği ancak ilki elini birleştirerek tutup ağzına güçlükle götürür. Dili şişer, ağzını doldurur. (...) Ayaklarında güç kalmaz, onları taşıyamaz hâle gelir. Vaktiyle kendilerini, ev halkı gibi geçindirdiği kimselere avuç açar olur. Onlar, bir tek lokma verirler onu da başına kakarlar. Kendisini kınar ve ayıplarlar (Köksal, 2004, s. 308-309)." Nihayetinde gözetip kolladığı bu insanlar, onu aralarında istememiş, köyün ötesinde bir çöplüğe sürükleyerek bırakmıştır. Senelerce hamdettiği Tanrı'ya ancak bu çileye dayanamadığında şifa için yalvarır: "Eyyûb'u da an! Hani rabbine, 'Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün' diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik (*Enbiya suresi*, 21/83-84)."

Her türlü isyandan, kırgınlıktan uzak bir imanla Tanrı'ya şükreden Eyyûb peygamber, klasik edebiyatta sabır, keder ve çileyle özdeş olarak yer alır. Senelerce çektiği hastalığı, âşğın aşk acısıyla bağdaştırılarak telmihle anılır.

Uzak kaldığı sevgiliden ilgi göremeyen âşğın derdine; merhem de öğüt de çare olamaz. İsa peygamberin hastaları iyileştirme mucizelerine de telmihte bulunan beyitte sevgili hastalara şifa olan Mesih'ten bakış dersleri almıştır. Âşğın reçetesine yazdığı ilaçsa Eyyûb sabrıdır:

"Mesihâ-yı nigehten ders alıp dehrin etibbâsı
Bu bîmârın ilâcın sabr-ı Eyyûb eylemişler" (Şeyh Gâlib: G.46/4)

2.12. Davud Peygamber

Davud peygamberin katıldığı bir savaşta gösterdiği kahramanlıklar neticesinde hükümdarlığa doğru ilerleyen hayat hikâyesi dikkat çekicidir: "Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, 'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir.' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler. Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince 'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok.' dediler. Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise, 'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir.' dediler. Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca da 'Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!' diye niyazda bulundular. Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler, Dâvûd da Câlût'u öldürdü ve Allah ona hükümrânlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde

düzen bozulurdu. Fakat Allah'ın âlemler için büyük lütufları vardır (*Bakara suresi*, 2/249-251).”

Davud peygamber; tebdil gezmek suretiyle halkın arasına karıştığı bir gün, insan suretindeki meleğin tavsiyesi ile devlet hazinesinden para kabul etmeyi bırakır. “Ne olurdu o, ev halkına, beytülmalından yedirmeseydi. Keşke kendisi elinin emeğinden yeseydi, faziletlerini tamamlardı, dedi (Köksal, 2004, s. 187/II).” Tanrı'nın lütfuyla demiri hamur gibi yumuşatacak bir kudret edinerek zırh örmekte ustalaşır ve kazancının üçte birini fakirlere tasadduk eder. Klasik edebiyatta ekseriyetle bülbülle bağdaştırılan sesinin güzelliği ile, demir ustası oluşu ile ve oğlu Süleyman peygamber ile beraber yer alır.

Âşğın istifham yoluyla sevgilinin saç rengi ve kokusundan bilgi edinmeye çalıştığı beyitte Davud peygamberin zırh örüşüne telmih vardır. Sevgilinin saçlarının, ya amberden örülü sağlam bir kemende ya da güçlü, ışıltılı, koyu kıvrımlarıyla yine onun ördüğü zırhlara benzediği söylenir. Gamzesine ise hançer yahut ok denen sevgili, zırhını yahut halatını da alınca cenge hazır bir savaşçı olup âşğın canı üzerine yürüebilir:

“Gamze midür ol ya hancer mi ya-hûd tîr-i hadeng
Saç mı ol yâ dır'-ı Dâvûdî veyâ 'anber-kemend (Ahmedî: G.120/3)

Bir diğer beyitte sevgilinin, âşğın tam da kalbine isabet eden keskin bakışları kılıç olarak tasavvur edilmiştir. Bu parıltılı ve ışık bağışlayan kılıç, Davud peygamberin elinde mum gibi eriyen demir gibidir. Yani yaratılıştan gelen veya Tanrı'nın sonradan bağışladığı doğal bir beceridir, lütuftur.

“Şemşîr-i tâb-nâk u ziyâ-bahşî güyiyâ
Âhendür oldı hazret-i Dâvûd elinde mûm” (Bâkî: G.326/3)

2.13. Süleyman Peygamber

Babası Davud peygamberin vefatı üzerine tahta geçen Süleyman peygamber; heybetli, maharetli, akıllı ve ahlaklıdır. “Oğlu Süleyman (a.s.), (on iki) yaşındayken onun yerine geçti. O da babası gibi saltanat ile peygamberliği bir arada yürüttü (A. Cevdet, 1981, s. 24).”, “Süleyman (as), Dâvud'un (as) 19 oğlundan biridir, 12 yaşlarındayken Dâvud (as) vefat etmiştir (Ateş, 1991, s. 517).” Bu durumdan *Kuran*'da şöyle bahs olunmuştur: “Süleyman Dâvûd'un yerine geçti. Dedi ki: ‘Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur (*Neml suresi*, 27/16).” Hayvanların dilini bildiği gibi kuşlar, cinler ve rüzgâra da hükmü geçmektedir. “Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu (*Neml suresi*, 27/17).”, “Süleyman'ın emrine de onun isteğine göre, içinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere güçlü rüzgârı verdik. Biz her şeyi biliriz (*Enbiya suresi*, 21/81).” İyi bir yönetici ve başarılı bir komutan olan Peygamberle ilgili şu bilgi de önemlidir: “Süleymân aleyhisselâm; Kudüs şehrinin çevresine enli, uzun, beyaz taşlarla hisar yaptıktan sonra hükümdarlığının dördüncü

yılınca Beytül-makdis'in yapısına başladı ki bu, yüce Allâh'ın çevresini mübârek kıldığını bildirdiği Mescid-i Aksâ idi (Köksal, 2004, s. 209/II).”

Devasa ordusu ile Süleyman peygamber, karınca vadisine girdiğinde karıncaların emiri, bütün karıncaların yuvalarına girmelerini, hayatlarını kurtarmalarını emreder. Hayvan dilini anlayan peygamber, karıncanın sesini dahi işitip çözebildiğine sevinir ve Tanrı'ya şükreder. O karınca ile ettiği sohbet de hakikate ulaşma yolculuğunda önemli bir duraktır. Nihayet karıncalar yuvalarına girinceye dek ordusunu vadiye salmaz.

Süleyman peygamberin hayvanlarla ilgili bir diğer önemli kıssasıysa hüdhüd (ibibik, çavuş kuşu) ile. Çölde su bulmakla görevli bu kuş, bir gün yolunu kaybeder ve Sebe' adında çok zengin bir kavim olduğu haberini alır. Belkıs adlı kadın bir hükümdarın idaresindeki ülke insanı, güneşe tapmaktadır. Süleyman peygamber hak dine davet ettiği Belkıs'ın tahtını getirtir ve yaptırdığı billurdan köşkün içine koydurur. “Bunu gören Belkıs hemen iman eder ve ‘Onun tahtını tanıyamayacağı bir hale getirin; bakalım gerçeği anlayacak mı yoksa anlamayanlardan mı olacak?’ dedi. Kraliçe geldiğinde, ‘Senin tahtın da böyle mi?’ diye soruldu. ‘Tıpkı o!’ dedi ve ekledi: ‘Biz bundan önce hakkınızda bilgi sahibi olmuş ve çağrınıza boyun eğmiştik.’ Onu, daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler saptırmıştı. Çünkü o inkârcı bir kavimden. Ona, ‘Köşke gir!’ denildi. Kraliçe salonu görünce, onu oraya toplanmış su sandı ve eteğini topladı. Süleyman, ‘Bu, billûrdan yapılmış bir köşkün şeffaf zeminidir.’ diye uyardı. Kraliçe, ‘Rabbim, ben gerçekten kendime zulmetmişim! Artık Süleyman'la beraber âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum.’ dedi (*Neml suresi*, 27/ 41-44).”

Henüz ellili yaşlarının başında öldüğündeyse dayandığı esasını kurt yiyip de ayaktaki naaşı düşene dek ne insanlar ne de cinlerin bundan haberi olmuştur: “Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü, ancak asâsını kemiren ağaç kurdu göstermişti. Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşâğılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı (*Sebe suresi*, 34/14).”

Klasik edebiyatta adı en sık anılan peygamberlerden olan Süleyman peygamber, evvela haşmeti, zenginliği, komutanlığı; ardından hayvanların dilini bilmesi, rüzgâra, cine ve kuşlara hükmetmesi, karınca ve hüdhüd hikâyeleri, Sebe kraliçesi Belkıs'la yaşadıkları ile türlü anlatım zenginlikleri oluşturmaktadır:

Baba ve oğulun birlikte anıldığı aşâğıdaki beyitte devlet kelimesinin ihamlı kullanılışı ile Süleyman peygamberin sevgilinin eriştiği devlete, zenginliğe/saadete asla erişmeyeceği ifadesi ortaya koyulur. Davud peygamberin de onun saçları gibi zırh öremeyeceği vurgulanarak sevgili, farklı alanlarda yarıştırdığı iki peygamberi de yenmiş olur:

“İremedi vasl-ı devletine Süleymân
Öremedi bir zırh saçı bigi Dâvud” (Ahmedî: G.129/4)

Sevgili güzellik tahtında sultandır, tıpkı Süleyman peygamber gibi ne bir rakibi ne de bir endişesi vardır. Âşıkça onun yolundaki toprakta ayaklar altında kalmıştır. Süleyman

peygamber ve karınca telmihi de bu ululuk ve acziyeti daha iyi resmetmek üzere kullanılır. Fakat kıssanın devamında onlar sohbet ettiklerine göre âşık da aşktan henüz ümitvardır. Sevgili bu denli yüceyse elbet bir gün hâlini dinlediği âşığa da ihşanlarda bulunacaktır.

“Mesned-i hüsn üzre sen ben hâk-i rehde pây-mâl
Mûr hâlin niçe ‘arz ide Süleymân’um sana” (Avnî: G.2/2)

Sıradaki beyitte Süleyman peygamber ile karınca kıssasına ve onun değerli taşlarla hazırlanmış kıymetli mührüne telmih vardır. Sevgilinin Süleyman peygambere benzetildiği beyitte, âşık ayrılıklarının nedenini şeytan dünya diye nitelemektedir. Burada Âdem peygamberi ve eşi Havva’yı şeytanın türlü oyunlarla cennetten ayırdığı düşündürülür. Ayrılık insan ruhuna fazlasıyla ağır gelen zorlu bir süreçtir ve pençesine düşürdüğü kişiyi ‘bağrına taş basmak’ deyimindeki çaresizlik hâline sürükler. Mühür mektuplara ve mühim evraklara vurulan bir tür teminattır ve aslında burada âşığın acısına bastığı mühür, Süleyman gibi saltanat sahibi sevgilinin o yarayı bildiği anlamına da gelecektir:

“Bu dehr-i Ehremen mûrum Süleymân’umdan ayırdı
N’ola taşlar basarsam bagruma hâtem gibi her bâr” (Zâtî: G.407/3)

Âşık aşağıdaki beyitte nihayet sevgili ile konuşmaya vakıf olmuştur. Ona kırmızı dudağı üzerinde görünenlerin misk kokan tüyler olup olmadığını sormuş ve cevap olarak onların Süleyman’ın mührünü öpmeye gelen karıncalar olduğunu işitmiştir. Burada müşevveş leff ü neşr ile tüyler karıncaya, sevgilinin dudağı ise Süleyman’ın mührüne benzetilmiştir. Bu mühür ki Süleyman peygamberin kudret anahtarıdır, üzerindeki üçgenlerle oluşan yıldızsa tılsımlı kabul edilir. Ayrıca Türk-İslam geleneğinde yüzük öpmek o kişinin ulviyetini, iktidarını tanımak anlamı taşır.

“Lâ’lin üzre hatt-ı miskînin midir dedim dedi
Mûrlardır geldiler mühr-i Süleymân öpmege” (Hayâlî: G.537/4)

Sevgilinin ağız kenarındaki tüyleri ile karıncanın ilişkilendirildiği bir başka beyitte, âşığın ‘karıncayız amma’ ifadesinden sonrası Süleyman peygamberin kıssasını düşündürür. Zira âşık, sevgilinin yüceliği karşısında küçücük kalsa da ona iltifat edecek olan yine Süleyman’dır. Karıncayı hayvanlarla konuşma özelliğinden ötürü sadece Süleyman peygamber anlayabildiği gibi âşığın yaralı gönlünün dilini de sadece sevgili anlar:

“Za’fımız hatt-ı leb-i cânân-veş unvândır bize
Mûrız ammâ iltifât eden Süleymân’dır bize” (Şeyh Gâlib: G.300/1)

Eşsiz taşlarla süslü mührü de klasik şiirde Süleyman peygamberin sıklıkla anılmasına vesiledir. Üzerinde iki üçgen şekli ve ism-i a’zam olduğuna inanılan bu mühür, parmakta taşınan bir yüzük şeklindedir. “Süleyman peygamber dışarıdayken bir cin onun kılığına girip hanımından yüzüğü almış. Biraz sonra gelip mührü isteyen Süleyman’ı sahtekârlıkla suçlamışlar ve saraydan çıkarmışlar. Yüzüğü alan dev ise onun yerine geçip icraata

başlamış. Halk arasındaki ‘Mühür kimdeyse Süleyman odur.’ atasözü buradan gelir (Pala, 2000, s. 360).”

“Teshîr”, “ins”, “melek”, “perî” tenasübü ile kurulan olağanüstü atmosfer, yüzüğün gücüne dair kurulacak olan izlenimi güçlendirmeye yaramıştır. Sevgilinin sözü insanları ve melekleri büyüler, bunun nedeniyse perî çehrelinin Süleyman mührünü taşımasıdır. Burada sevgilinin dudaklarının bahsi geçen mührü benzediği vurgusu, sevgilinin âşık üzerindeki tesirini de açıklığa kavuşturur:

“Lebinin mantığı teshîri durur ins ü melek
Ol perî-çihre meger mühr-i Süleymân götürür” (Ahmed Paşa: G.68/2)

Sevgilinin perî olarak tahayyül edildiği bir başka beyitteyse zülüfleri iki ejdere, dudağı ise Süleyman mührüne benzetilmiştir. Sevgilinin dudaklarını izlemek isteyen şaire yüzünün iki yanından salınmış, siyah zülüfleri mâni olur. Bu durumda onları hem düşman gibi algılar hem de hazineyi bekleyen muhafızlar olduğunu düşünür. Süleyman’ın mührüne ulaşmak isteyen âşığın işi bir hayli zordur

“İki zülfün iki ejder gibi görüldüğüçün
Orta yirinde lebün mühr-i Süleymân görünür” (Necâfi: G.80/3)

Süleyman peygamberin mührünü çaldırması, kudretinin de elinden çıkması anlamına gelmiştir. Şu beyitte sevgilinin mührü benzetilen kapalı, kırmızı dudaklarının rakibin gönlünde gizlendiği bilgisi, Süleyman mührünün başına gelenlere dair telmihle anlatılmıştır. Sevgilinin dudakları bu sayede yüceltilirken rakip uğursuz varlıklarla birlikte anılmış olur:

“Dilde mihr-i hâtem-i la’lün nihan itmiş rakîb
Dîv işitdük bir zaman mühr-i Süleymân gizlemiştir” (Bâkî: G.214/3)

Sevgilinin güzelliğini hakkıyla anlatmak isteyen âşık; yüzyıllarca anlatılagelen, peşine ins ü cinin düştüğü, ışıltılı, sihirli, efsanevi Süleyman mührünü seçmiştir. Mührün ışıltıları elbette yapıldığı kıymetli maden ve üzerindeki paha biçilmez taşlar sayesinde. Sevgilinin gönle saplanan güzellik kaynağındaki her bir uzvu da Tanrı’nın bahsettiği bir yaratılış harikası olarak parlayıp durur.

“Şu’âi ki her yana rahşân olur
Nümûdâr-ı mühr-i Süleymân olur” (Şeyhülislâm Yahyâ: Sk.14)

2.14. İsa Peygamber

Annesi tarafından Tanrı hizmetine adanan bir bebek olan Meryem’in babası da İsrailoğullarının ileri gelenlerindedir. Kız olarak doğmuş olsa da anne ve babası, bebeklerini vakfettikleri üzere Beytü’l-makdis’e teslim ederler. “Bunun üzerine rabbi ona hüsnükabul gösterdi ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriyâ’yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında

(yeni) bir rızık bulur ve ‘Ey Meryem! Bu sana nereden?’ diye sorar, o da ‘Allah tarafından.’ cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir (*Âl-i İmrân suresi, 3/37*.)”

Ergenliğe girdiği vakit Meryem’e, mescitte dışarıdan tamamen yalıtılmış bir oda yaşam alanı olarak hazırlanır. İbadetle meşgul olduğu bir günse yeryüzünde bir daha gerçekleşmeyecek o olay cereyan eder: “Melekler şöyle demişti: ‘Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi.’ Melekler demişti ki: ‘Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih’tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve [Allah’a] yakın kılınanlardandır (*Âl-i İmrân suresi, 3/41-45*.)”

Doğum sancıları başladığında Meryem bir hurma ağacının dibine çekilir. Bu korkunç acıya tahammül etmekte zorlanıyor, başına geleceklerden büyük endişe duyuyordu: “Aşağısından biri ona şöyle seslendi: ‘Tasalanma! Rabbin senin altında bir su kaynağı yaratmıştır. [Şu] hurma ağacını da kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma - dökülsün. Ye iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok esirgeyici olan Allah’a adakta bulundum; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.’ (*Meryem suresi, 19/24-26*)” Bebeğiyle döndüğünde halk içinde bir infial oluşur ve mucize eseri bebek, annesini savunmak için konuşmaya başlar: “Cevabı çocuk verdi: ‘Ben Allah’ın kuluyum; O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti; beni zorba ve isyankâr yapmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün esenlik benimle olacaktır.’ (*Meryem suresi, 19/20-23*)” Bu mucize halkı hayrete ve hayranlığa sevk etse de bir zaman sonra yine Meryem’i öldürmeye çareler düşünmeye başlarlar. Tanrı onun ve bebeğinin kavminin yurdundan ayrılmasını ister. Onları Mısır’da bir tepeye yerleştirir. “Sonra Hz. İsa (a.s.) otuz yaşına gelince, yeni bir din ile Peygamber oldu. Ona İncil indi. Onun şeriatinin gelmesiyle, Hz. Musa’nın dini hükümsüz kaldı (A. Cevdet, 1981, s. 50).”

Hastaları iyileştiren, anadan doğma körlerin gözünü açan, ölümcül sanılan nice derde çare olan hatta ölüleri dahi nefesiyle diriltten İsa peygamber; kendine inanmayanların tepkilerini daha ziyade çekmeye başlar. Onun mucizelerinin sihir olduğunu söylerler. Ona iman eden havarilerden biri olan Yehuda; Peygamberi öldürmeye azmetmiş Yahudi din bilginlerine para karşılığında İsa peygamberin yerini bildirir. “Allah elçisi Meryem oğlu İsa Mesih’i öldürdük” demeleri yüzünden... Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler; [başkası ona benzer kılındığı için] şüphe içine düşürüldüler. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmemişlerdir (*Nisâ suresi, 4/157*.)”

Yüzyıllardır farklı çağrışımlara kaynaklık eden çarmıha germe hadisesi; dünya sanatının, din kökenli imgelerindedir ve Klasik Türk şiirinde de yer alır. Ayrıca İsa peygamberin dertlilere deva olan tabip yanı, ölüleri diriltten nefesi, göğe yükselişi gibi özellikleriyle de beyitlerde sıklıkla işlenir.

Sevgilinin bakışları âşğın yüreğine işleyen bir keskinliğe ve derinliğe sahiptir. Onun dünya sevincini, yaşam isteğini öldürür. Aşağıdaki beyitlerde “ne gam” denilerek telaşa mahal olmadığı belirtilmiştir. Zira sevgilinin, Meryem oğlu İsa’ya benzeyen dudakları ve şifalı nefesi dilediği vakit öldürdüğüne yeniden can üfleyecektir.

“Ne gam cellâd oldıyısı gamzen
Çün oldı dudagın ‘İsî-i Meryem” (Ahmedî: G.431/2)

“Ödürürse dem-be-dem hışmıla çeşmün va beni
Gam degül ‘İsâ demün eyler yine ihyâ beni” (Cem Sultan: G.344/1)

Aynı anlam üzerine inşa olunmuş bir sonraki beyitteyse “çeşm” ve “melekü’l-mevt” ile “dudak” ve “dem-i İsî” arasındaki müretteb leff ü neşr ile İsa peygamberin ölümleri diriltlen nefesine telmih yapılmıştır.

“Çeşmin öldürse ne gam çeşme-i cân dudagın
Melekü’l-mevt ise ol bu dem-i İsî mi degil” (Şeyhî: G.106/2)

Âşğın bülbül kesilip sevgilinin dudağından söz etmeye başladığı vakit olacaklar, İsa peygamberin can üfleyen nefesine telmihle sunulur. Çiçeğin açması için rüzgârın ona temas etmesi bilgisine ve gül ile bülbül mazmununa göndermeler içeren beyitte; çiçeğin taç yaprakları içinde duruşunun, kefenlenmiş bir ölüye benzetilmesi ölüm ve yaşama dair başarılı bir bütünleşme sağlar. Öyle ki âşık, bülbül olup sevgiliyi anlatınca goncalar, içine sevgili sinen nefesi hissedecek ve bunu İsa peygamberin nefesi sanarak kefenlerini yırtacaklardır.

“Bülbül-i gûyâ olup medh itse Âhmed la’lünü
Goncalar ‘İsâ demidür diyü çâk eyler kefen” (Ahmed Paşa: G.239/7)

Satranç çevresinde geliştirilen sıradaki beyitte bir oyun düzeneği sunulmuştur. En değerli taş şahtır ve ‘şah mat’, şahın kaçacak yeri kalmayıp köşeye sıkışması ile yapılan mat etme şeklidir. Sevgilinin dudağı ve İsa peygamber, öleni yaşatmaya dair bir oyuna tutuşsa mat olan İsa peygamber olacaktır. Zira âşğa yaşam bahşedecek şey sevgilinin iki dudağı arasından çıkacak bir güzel sözdür:

“İsî ol dil-berün leb-i cân-bahşı ile ger
Satrenc-ı rûh-bahşlıg oynarsa mât ola” (Zâfî: G.26/3)

Bir sonraki beyitteyse sevgili, devrinin İsa’sı olarak nitelendirilmiş ve âşğa can vermesinin zor olmadığı belirtilmiştir. Nitekim sevgiliden gönül alan bir söz işiten âşık hayata dönecek, minnettar kalacaktır:

“Âşka şevkunla cân virmek iğen âsân değil
Çün Mesîh-i vaktın cân virmek âsândur sana” (Fuzûlî: G.6/4)

Sevgilinin dudakları ve nefesinin ön planda olduğu şu beytin merkezinde ölüm ve yaşam vardır. Nitekim âşıklar bu iki hâlin tam sınırındadır, sevgiliden görecekları muamele

sonrası ya ölecek ya da yaşayacaklardır. Telmihle İsa peygambere benzetilen o dudaklar, bütün âleme can bağışlayıcıdır. Diğer yandan her nefes alıp verişindeki o kısacık zaman diliminde dahi nice dünyaları helak etmektedir. Zira sevgiliden can bağışı bekleyen âşıkları o kadar çoktur ki elbet nicesine sıra gelmeyecektir. Bu güçlü tezat karşılıksız kalan aşkın insan ruhunda yarattığı tahribatı ortaya koyması açısından başarılıdır:

“Leblerin ‘İsâ gibi cân bahş-ı âlemdir velî
Her nefesde nice âlemler helâkindir senin” (Hayâlî: G.276/3)

Sevgili put gibi, hem kusursuz güzellikte hem de kalp taşımayan taş yapıdadır. Bu nedenle aşağıdaki beyitte Semavi dinler dışında kalan unsurlarla anılır: “sanem”, “Hindû-yı âteş-perest”. Dolasıyla bir yanı iman etmiş olsa yani merhamet etse de diğer yanı âşığa yine acımayacaktır. Kırmızı dudaklarıyla İsa peygamberden haber vermesi hasebiyle cana kavuşmuştur fakat ateşe benzeyen kızıl dudaklar üzerindeki siyah ben, ateşe tapan Hindular gibi kalmakta ısrarcıdır.

“Ey sanem verir leb-i la’lin Mesîhâ’dan haber
Güiyâ hâl-i lebin bir Hindû-yı âteş-perest” (Nefî: G.18/2)

Şu beyitteyse, İsa peygamberin göğe çekildiği vakit üzerindeki iğneden dolayı göğün dördüncü katında kalışına telmih vardır. Ölümün dünyadan tamamen soyutlayan gücüne dikkat çeken bu kıssa sayesinde âşık, sevgilinin makamını mukaddes gösterip onun eşigindeki rakibi de dikene benzetmiştir. Burada aynı zamanda sevgilinin gül, rakibinse o gülün yanı başında türeyen diken olduğuna işaret vardır. Âşığın elinden uyarmaktan başka bir şey gelmez, ne yazık ki gül dikensiz olmaz.

“N’eylersin eşiginde rakîb ile dostum
Çıkmadı göğe çünkü Mesîhâ harî ile” (Necâtî: G.465/5)

İsa peygamberin soyut aleme sevkine telmihle kurulan şu beyitte inzivaya dönük tecrit; dünyadan arınma, bilgeleşme, ulvi nitelikler kazanma yolculuğudur. Bu yola çıkmak isteyen yani yaralarına tedavi uman âşık, gönlünden sevgiliye dair ne varsa hatta gönlüne saplı duran, yârin yan bakış dikenlerini dahi çıkarmalıdır. Ancak böyle arınmış olarak yeni bir hayata başlayabilir.

“Reh-i tecrîde sâlik ol çıkar sûzen gamın dilden
Getürme gönlüne ya’nî hayâl-i gamze-i yârı” (Emrî: G.442/2)

İsa peygamber ve ab-ı hayatın birlikte anılmasıyla sonsuza ulaşan bir diriliği düşündüren aşağıdaki beyitteyse sevgili, dudağından dökülen kelimelerin feyziyle ve gülüşüyle ön plandadır. “Dem” kelimesinin tevriyeli kullanımı sayesinde “hem-dem”, hem sevgilinin İsa peygamberle arkadaş hem de ikisinin nefeslerinin aynı tesirde olduğunu belirtmeye yaramıştır. Kelime de ses tellerini titreştiren nefes sayesinde şekillendiğine göre, sevgilinin her kelimesi kıymet kazanır ve işiten âşığa ölümsüzlük sunar:

“Mu‘ciz-i İsâ’ya hem-dem feyz-i güftâr-ı lebün

Mevc-i âb-ı zindegîdür hande-i dil-cûlarun” (Fitnat Hanım: G.38/2)

2.15. Muhammed Peygamber

Türk İslam geleneğine göre Muhammed peygamberin dünyevi herhangi bir şey ile mukayese edilmesine örnek, yok denecek kadar azdır. Şu ayet kıymetine gösterilen delillerden biridir: “Ey peygamber! Seni tanık, müjdeci, uyarıcı, izniyle Allah’a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik (*Ahzâb suresi*, 33/45-46).” Sevgili açısından bakıldığında eserlerde, kendisinin bizzat ‘sevgili’ olarak anlatıldığı görülür. Doğrudan bir benzetme mümkün olmasa da seçilen örnek beyitte, nuruna telmih söz konusudur. Sevgili öyle güzel ve aydınlıktır ki adeta Muhammed peygamberin nuru hacıların gözüne, gönlüne göründü sanılır:

“Tecellâ-yı cemâl-i yâr ile gönlüm gözüm rûşen
Sanasın kim görindi nûr-ı Ahmed çeşm-i huccâca” (Zâtî: G.1240/5)

Şairlerin, Hz. Muhammed’e derin sevgilerini sunmak üzere kaleme aldıkları edebî türler ise şunlardır: na’t, mevlit, siyer-i nebî, hilye, Muhammediye, hadîs-i erbaîn, mirâc-nâme. Bahsi geçen türlerde Tanrı’nın son peygamberi ve “De ki: ‘Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.’ (*Al-i İmran*, 3/31)” ayetiyle sevgisini gösterdiği Hz. Peygamberin isim ve sıfatları, ahlaki meziyetleri, fiziki özellikleri, hayatı, mucizeleri, dinin özünü teşkil edici, şefaath kaynağı oluşu, türlü sıkıntılar içerisindeki Arap yarımadasına huzuru getirişi (asr-ı saadet) özenle, emekle, sanatla ince ince işlenerek kaleme alınmıştır. “Sen onlara sırf Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever (*Âl-i İmrân suresi*, 3/159).”

Sonuç

Yaptığımız çalışmada klasik Türk şiirinde sıklıkla kullanılan aşk teması ele alınarak, sevgilinin tasvir edilmesine ve farklı yönleriyle ele alınmasına peygamber kıssaları ve vasıflarıyla nasıl zenginlik katıldığı hususunda inceleme yapılmıştır. Peygamberlerin şiirlerde yer alma oranı *Kuran*’daki ayetlerle paralel olduğu görülmüştür. Çalışmada yer verilen peygamberler şunlardır: Âdem (a.s.), İdris (a.s.), Nuh (a.s.), İbrahim (a.s.), İsmail (a.s.), Yakub (a.s.), Yusuf (a.s.), Musa (a.s.), İlyas (a.s.), Yunus (a.s.), Eyyüb (a.s.), Davud (a.s.), Süleyman (a.s.), İsa (a.s.) ve Hz. Muhammed (s.a.v.). Bu peygamberlerle sevgili arasında kurulan bağlar açısından en sık karşılaşılanlara: Yusuf peygamber, Musa peygamber, Süleyman peygamber ve İsa peygamberdir.

Âdem peygamber meleklerin kendisine ettiği secdeyle, cennetten kovuluşuyla; İdris peygamber terziliği ve kalem tutuşuyla, Nuh peygamber Nuh Tufanı ve insanlığın yok olmaktan koruyan gemiyle; İbrahim peygamber Nemrut tarafından atıldığı ateşin gül bahçesine dönüşüyle, babasının put yontmasıyla, Kabe’yi imar edişiyile, cömertliğiyle;

İsmail peygamber babası İbrahim peygamber tarafından kurban edilecekken gökten bir koç inince kurtuluşuyla, zezemi buluşuyla şiirlerde ön plandadır.

Yakub peygamber oğlundan ayrılınca döktüğü gözyaşlarıyla, hüznün kulübesiyle, oğlunun gömleğine kavuştuğu dem gözlerinin açılışıyla; Yusuf peygamber eşsiz güzelliğiyle, gördüğü rüyayla, kardeşlerince kuyuya atılıyla, köle iken sultan oluşuyla, Züleyha tarafından yırtılan gömleğiyle, onu gören kadınların ellerini doğramalarıyla; Eyyüb peygamber akıllara durgunluk veren sabriyle, Musa peygamber asasını yılanı çevirme mucizesiyle, firavun ordusundan kaçarak Kızıl Denizi asasıyla yarışıyla, Tanrı'nın tecellisini görüşüyle, yed-i beyza ile; Yunus peygamber ismine göndermeyle, Davud peygamber demir ustası oluşuyla; Süleyman peygamber ihtişamlı hükümdarlığıyla, hayvan dilini anlamasıyla, mühürüyle, İsa peygamber hastaları iyileştirip ölüleri diriltten şifalı nefesiyle, göğe çekilirken dördüncü katta kalmasına sebep olan iğneyle, klasik Türk şiirinde sevgilinin anlatımına katkı sunan hayallere ufuk açmıştır.

Verilen örneklerden de görüleceği üzere şairler; peygambere yüksek bir saygı duymakta, ifadelerini sınırı aşmadan güzelliğe, erdeme, güce ve zenginliğe dair meziyetler eşliğinde sunmaktadır. Nitekim Tanrı bu değerli kullarını insanlığa örnek teşkil etmeleri için çeşitli faziletler, mucizeler ve imtihanlarla donatmıştır. Şairler; peygamberleri anmakla hem Tanrı'nın sözünü tasdik edip imanlarını sergilemiş olurlar hem de telmihlerle sevgiliyi ve insanı yüceltirler. Bu çalışmayla klasik şiirdeki zenginliğin farklı bir pencereden daha görülmesi hedeflenmiştir.

Kaynaklar

- Ahmed Cevdet Paşa (1981). Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ, Çile Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2018). Ahmedî Dîvânı. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- Akkuş, M. (1993). Nefî Divanı. Akçağ Yayınları.
- Ateş, B. (1991). Peygamberler Tarihi, Yeni Asya Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2008). Kubbealtı Lügati. Kubbealtı Yayınları.
- Banarlı, N. S. (2002). Türkçenin Sırları. Kubbealtı Neşriyatı.
- Bilkan, A. F. (2011). Nâbî Dîvânı 1-2. Akçağ Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. ve M. A. Tanyeri (2023). Hayretî Divan. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- _____ (1987). Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çeçen, H. (2008). Fıtnat Hanım, Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin). Bizim Büro Yayınları.
- Derleme Sözlüğü (1982). TDK Yayınları.
- Doğan, M. N. (2014). Fâtih Dîvânı ve Şerhi. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.6
- Elmalılı, Hamdi Yazır (2021). Hak Dini Kur'an Dili, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (1980). Kadı Burhaneddin Divanı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ersoylu, H. (1998). Cem Sultan'ın Türkçe Divanı. TDK Yayınları.
- GÖKA, E. (1998). Bir Hastalık Olarak Aşk: Karşılıksız Aşk Sendromu. Kriz Dergisi, 6(2), s. 33-41.
- Gürer, A. (1993). Şeyh Gâlib Dîvânı (İnceleme-Metin). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi.
- Hüseyin Remzî (1889). Lügat-i Remzî.
- İpekten, H. (1970). Nâ'îlî-i Kadîm Dîvânı. Akçağ Yayınları.
- İsen, M. ve C. Kurnaz (1990). Şeyhî Divanı. Akçağ Yayınları.
- İslâm Ansiklopedisi (2012). TDV Yayınları.
- Karahan, A. (1966). Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Divançesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Karaköse, S. (1994). Nev'î-zâde Atayî Dîvânı Kısmî Tahlil-Metin. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi.
- Kavruk, H. (2001). Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı. MEB Yayınları.
- Köksal, M. A. (2004). Peygamberler Tarihi. TDV Yayınları.
- Kuran-ı Kerim (1995). DİB Yayınları.
- Küçük, S. (1994). Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım. TDK Yayınları.
- Macit, M. (2001). Nedîm Hayatı Eserleri ve Sanatı. AKM Yayınları.
- Levend, Â. S. (1984). Dîvân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar. Enderun Kitabevi.
- Mehmed Salâhî (1313). Kâmûs-ı Osmânî. Kana'at Matbaası.
- Onay, A. T. (2000). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, (haz. Cemal Kurnaz). Akçağ Yayınları.
- Pala, İ. (2004). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. Ötüken Neşriyat.
- Parlatır, İ. (2012). Fuzulî Türkçe Dîvân. Akçağ Yayınları.
- Saraç, Y. (2002). Emrî Divanı. Eren Yayıncılık.
- Şemseddin Sami (2010). Kâmûs-ı Türkî.
- Tarlan, A. N. (1992). Ahmet Paşa Divanı. Akçağ Yayınları.
- _____ (1992). Hayâlî Divanı. Akçağ Yayınları.
- _____ (1997). Necati Beg Divanı. MEB Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2004). TDK Yayınları.
- Üzgör, T. (1991). Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi. AKMB Yayınları.
- Yılmaz, O. (2015). Necatî Bey Dîvânı. AKM Yayınları.